

अध्याय नवौं

एमाले सरकार विघटनपछिको राजनीति र मनमोहन अधिकारी (२०५३-२०५६)

९.१ सरकार विघटनपछिको राजनीतिक अवस्था

मनमोहन अधिकारीको नेतृत्वमा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ४२(२) अन्तर्गत संसदमा ठूलो दल हुनुका नाताले अल्पमतको सरकार गठन भएको थियो । सरकारभन्दा बाहिर बहुमत रहेको अवस्थामा सरकारका विरुद्ध ल्याइएको अविश्वासको प्रस्ताव सजिलै पास भएर सरकार विघटन भयो । त्यसअघि गिरिजाप्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा रहेको सरकार मूलत आफ्नै दलको आन्तरिक द्वन्द्वका कारण विघटन भएको थियो भने मनमोहन अधिकारी नेतृत्वको सरकारलाई नेकाको पहलमा अविश्वासको प्रस्ताव पास गरेर हटाइएको थियो । एमाले सरकारका विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव पास भएपछि नेकाका नेता शेरबहादुर देउवाको नेतृत्वमा राप्रपा तथा सद्भावना पार्टी मिलेर संयुक्त सरकार गठन भयो । सरकारमा सहभागी रहेका दलहरू कुनै कार्यनीतिक एकताका आधारमा भन्दा पनि एमाले नेतृत्वको सरकारले सुरु गरेका कामबाट आत्तिएर एक हुँदै सरकारमा सामेल भएका थिए । तर एमाले संयुक्त सरकार बनाउनु पर्ने अडानमा थियो । उसले “षडयन्त्रको उपज दक्षिणपन्थी सरकार अग्रगतिका लागि जनमुखी सरकार” भन्ने नारा तय गरेको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५२ फागुन ३) ।

एकपटक सत्तामा पुगेर गर्न पाएको अनुभव र प्राप्त सुखानुभुतिले एमालेका नेताहरू पनि सत्ता छाड्नु परेकोमा सन्तुष्ट थिएनन् । एमालेको सत्ता अरुले खोसीदिए भन्ने एकातिर र मौका यही हो सत्तालाई कसरी हुन्छ लव्याउनु पर्छ भन्ने अर्को तर्फ रहेको हुँदा त्यतिबेलाको राजनीति प्रतिशोधका आधारमा बढ्दै जान थाल्यो । त्यसैको परिणाम स्वरूप मनमोहन अधिकारीकै अगुवाईमा देउवा सरकारका विरुद्ध दुईदुई पटक अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गरिएको थियो (के.सी., वि.सं.२०६५, पृ. ३८-३९) । पटकपटकको अविश्वासको प्रस्ताव विफल बनाउने उद्देश्यले सरकारले मन्त्रिपरिषद पुनर्गठन गर्दै मन्त्रीहरूको सङ्ख्या बढाउँदै जाँदा मन्त्रिमण्डल नै भीमकाय आकारको बन्न पुगेको थियो । उक्त सरकारमा आपूर्ति मन्त्री रहेका सद्भावना पार्टीका अध्यक्ष गजेन्द्रनारायण सिंहले ‘सबै मन्त्रीहरूलाई त म पनि चिन्दैन’ भन्ने अभिव्यक्ति कुनै समारोहमा प्रस्तुत गरेका थिए (बुधवार साप्ताहिक, वि.सं.२०५३ जेठ ३०) । सत्ता जोगाउने खेलमा सत्तापक्षले ‘एक भोटको एक करोड’ भन्दै अविश्वासको पक्षमा रहेका सांसदहरू मन्त्रीहरूकहाँ पुगेको कुरा स्वयम् सदनमा उठेको थियो (नयाँ परिवेश, वि.सं.२०५३ मङ्सिर-माघ, पृ.६) । एमाले पार्टीले सरकारका विरुद्ध संसदमा अविश्वासको प्रस्ताव प्रस्तुत गरेपछि सोही पार्टीका केही नेताबाट

त्यसका विरुद्धमा नै क्रियाकलाप भएका थिए । जसलाई पार्टीले गम्भीर रूपमा लिदै अनुशासनको कारवाही गर्नेसम्मको चेतवानी दिएको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५२ चैत्र २९) ।

राजनीतिक संस्कार क्रमशः हराउदै व्यक्तिवादी चिन्तन हावी हुँदै जाँदा कयौं सांसद र मन्त्रीहरूलाई एकैपटक विदेश भ्रमणमा पठाउने, विदेशमा बनेका महङ्गो मूल्य पर्ने प्राडो, पजेरो जस्ता गाडिहरू भित्रायाउनेसम्मका विकृतिलाई महत्व दिइएको थियो । विना भन्सार गाडी ल्याउने सुविधा एमाले पार्टीका नेताहरूले पनि लिए । तर मनमोहन अधिकारीले भने 'त्यस्ता खालका क्रियाकलापले जनतामा नकारात्मक सन्देश जाने र सांसदहरू पनि स्वयम् सुविधाभोगी बन्दै जाँदा राजनीतिमा विकृति बढ्दै जान्छ' भन्दै पजेरो र प्राडोको सुविधालाई बहिष्कार गरेका थिए (खनाल, वि.सं.२०६६, पृ. ६) । पार्टीको अध्यक्ष पदमा रहेका भए तापनि कार्यकारी अधिकार थिएन त्यसै कारण उनको निर्णय पार्टीमा स्थापित हुन सकेन । तर नेताले ल्याएका गाडी व्यापारीलाई बिक्री गर्ने, भाडामा लगाउने र नाफा कमाउने खेलमा लागेपछि गल्ती भएको महसुस गरेको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ फागुन, पृ.७९) । पार्टीभित्रको आन्तरिक जीवनमा मनमोहन अधिकारी यस्ता विलासी जीवनभन्दा पृथक धारमा उभिएका थिए ।

नेपाली कांग्रेसले राप्रपालाई साथ लिएर एमालेको सरकार ढालेको कुराले एमाले कांग्रेसप्रति सकारात्मक बन्न सकेन । फलत क्रिया प्रतिक्रियाको परिणाम राप्रपालाई नै साथ लिएर नेकाको नेतृत्वमा बनेको सरकार ढाल्ने रणनीतिमा लाग्यो । त्यस अघिको रणनीतिअनुरूप सरकार विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव ल्याए पनि सफल भएका थिएनन् । यस पटक त्योभन्दा पनि अगाडि बढेर राप्रका नेता लोकेन्द्रबहादुर चन्दलाई प्रधानमन्त्री बनाउने प्रस्ताव अघि सार्‍यो । मनमोहन अधिकारी भने चन्द नेतृत्वमा सरकार बनाउने कुरामा पार्टीभित्र सहमत थिएनन् तर पार्टी निर्णय स्वीकार गर्न उनी बाध्य थिए । परिणाम देउवा सरकारले विश्वासको मत लिन सकेन र असफल भई लोकेन्द्रबहादुर चन्दको नेतृत्वमा नयाँ सरकारको गठन भयो । तर त्यो कुरामा मनमोहन अधिकारी भने सहमत थिएनन् । शपथग्रहणका बेला उनलाई उपस्थित गराउन वामदेव गौतमले धेरै प्रयास गरे पनि 'महाराजगञ्जदेखि नारायणहिटी पुग्दासम्म बाटोमा कोही न कोही एकजना सेतै फुलेको बुढो भेट्टाउनु हुने छ, त्यसैलाई दरवारमा लैजानुस् र मेरो अध्यक्ष यही हो भन्नुस्' भनेर जवाफ दिएका थिए (पुनर्जागरण साप्ताहिक, वि.सं.२०५३ चैत्र ५) । आफ्नो नेतृत्वमा सरकार गठन भएका बेला राप्रपालाई साथ लिएर सत्ता टिकाउन नचाहेका मनमोहन अधिकारी त्यस्तो गठबन्धनले मूल्यको राजनीतिलाई समाप्त पार्छ, भन्ने उनको ठहर थियो । वास्तवमा उनको उक्त ठम्याई कालन्तरमा सही सावित भयो । त्यही गठबन्धनको खेलले राजनीतिमा नकारात्मक संस्कार र राजनीतिक अस्थिरता पैदा गर्‍यो । जसको परिणाम स्वरूप संसदीय राजनीतिप्रति जन वितृष्णाको विकास भयो ।

घात, अर्न्तघात र प्रतिशोधबाट बनेको चन्द्र सरकार पनि लामो समयसम्म टिक्न सकेन । नेपाली कांग्रेसको षडयन्त्रको उपज चन्द्रकै पार्टीका अर्का नेता सूर्यबहादुर थापालाई साथ लिएर सरकार विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव आयो (ह्वील्डन, सन् २००५ पृ. १९६-९७) । मनमोहन अधिकारी भने आफ्नो पार्टी सम्मिलित गठबन्धन सरकार गठन हुँदा होस या अपदस्त हुँदा नत उत्साहित नत दुःखिनै थिए (ज्ञवाली, वि.सं.२०७० फागुन १०) । सूर्यबहादुर थापाको नेतृत्वमा बनेको सरकारले पनि विगतका सरकारहरूले भोगेजस्तै नियती भोग्नु पर्ने निश्चित थियो । तथापि छैटौँ महाधिवेशनपछि एमाले पार्टी विभाजित हुन पुग्यो । नेकपा एमालेको विभाजनले राजनीतिक दलहरूका बीचमा हुँदै आएका गठबन्धनभित्र खेल्ने खेलमा अरु आयामहरू थपिन पुगे । सरकार बनाउने र ढाल्ने खेलमा राप्रपाको महत्व घट्दै जान थाल्यो । सरकार गठन र विघटन भइरहने घटनाक्रमले त्यतिबेलाको राजनीति एउटा फोहरी खेलका रूपमा रूपान्तरित गर्दै गयो । त्यस क्रममा नेकपा माले, राप्रपा, नेपाल सद्भावना पार्टी, मसाल, नेमकिपा लगायत पार्टीका नेताहरूले मनमोहन अधिकारीलाई प्रधानमन्त्री हुन अनुरोध गरेका भए तापनि उनी तयार भएनन् भनी छलफल साप्ताहिकले (वि.सं.२०५५ मङ्सिर २७) उल्लेख गरेको छ । सो कुरा अर्को दैनिक पत्रिका कान्तिपुरले (वि.सं.२०५५ पुस २६) समेत उनको “स्वास्थ्यका कारण अस्विकार गरेको” भनी उल्लेख गरेकाले गठबन्धन सरकारको नेतृत्व उनले अस्विकार गरेको ठहर हुन आउँदछ । वास्तवमा त्यतिबेला सत्तामा पुग्ने कुराले सबैलाई अन्धो बनाएको थियो । त्यसक्रममा मनमोहन अधिकारीले ‘हामीले राजनीति गर्दा मन्त्री हुँला भनेर गरेका थिएनौं अहिलेका युवाहरूमा सकेसम्म छिटो सांसाद र मन्त्री हुने इच्छा बढेर आएको छ । दुःखकष्ट र त्याग होइन निजी गाडी र पजेरो सुविधा पाए पनि छाड्दैनन् । उनीहरू सुख सुविधाको उपयोग गर्नु नै सवथोक हो भन्ने ठान्छन्, त्यस्तो तरिकाले धेरै दिन टिक्दैन’ भनेका थिए (थापा, वि.सं.२०६८ वैशाख १३, पृ.७) । उनले एकातिर सत्तामा जान मरिमेट्ने पार्टीका नेताहरूलाई सम्झाउँदै थिए भने अर्कातिर जसरी पनि बहुमत पुऱ्याएर सरकारको गठन र विघटन गर्ने खेलले मुलुकलाई अद्योगतितर्फ लाने हुँदा राजनीतिक निकासका लागि निर्वाचन एकमात्र उत्तम विकल्प भएको र त्यसका लागि सर्वपक्षीय सरकारको गठन हुनु पर्ने दृष्टिकोण राखेका थिए ।

वि.सं.२०५१ सालदेखि २०५५ सालको बीचमा छ पटक सरकार परिवर्तन भयो भने २१ पटक मन्त्रीपरिषद पुनर्गठन भएको थियो । त्यतिबेलाका राजनीतिक नेताहरूले हरेक ६-६ महिनामा सरकारका विरुद्ध अविश्वासको प्रस्ताव प्रस्तुत गर्ने प्रयोजनका लागि प्रतिनिधिसभाको विशेष अधिवेशन बोलाउने गरिरहेका थिए (के.सी., वि.सं.२०६५, पृ. ३०) । तर मनमोहन अधिकारीले भने मध्यावधि निर्वाचनको माग गरिरहेका थिए । तत्कालीन प्रतिनिधिसभाबाट मुलुकका सामु उत्पन्न समस्याहरूको समाधान सम्भव नदेखिएकाले ताजा जनादेशका लागि चैत्र

महिनाभिन्न नयाँ प्रतिनिधिसभाको निर्वाचन गराउने मुख्य उद्देश्यका साथ गिरिजाप्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा प्रतिनिधिसभामा रहेका सबै राजनीतिक दल सम्मिलित भएको नयाँ मन्त्रिपरिषद गठन गर्ने सहमति भयो । सहमतिपत्रमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला र प्रमुख विपक्षी दलका नेता तथा एमाले अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीले हस्ताक्षर गरेका थिए (राजवंशी, वि.सं.२०७१ बैशाख १) । दुवै नेताहरूले हस्ताक्षर गरेका चारबुँदे सहमतिमा कांग्रेस, एमाले, राप्रपा, सद्भावना, माले, राप्रपा चन्द्र समूहका संसदीय दलका प्रतिनिधिहरूलाई मन्त्रिपरिषदमा सम्मिलित गराउने कुरा उल्लेख थियो । दुई ठूला दलबीचको सहमतिपछि मनमोहन अधिकारीले चैत्र महिनाभिन्न निर्वाचन गराउनु अत्यावश्यक भएको अवस्थामा त्यसका लागि देखिएको अवरोध समाप्त गर्न निकासँग सहमति भएको प्रतिक्रिया दिएका थिए । हुन पनि राजनीतिमा देखा परेका विकृति विसङ्गतिको अन्त्य गर्न र राजनीतिक स्थिरताको लागि ताजा जनादेशको खाँचो रहेको विश्लेषण एमालेको रहदै आएको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५०, भाद्र १३) । प्रमुख प्रतिपक्षमा रहेको पार्टीले निरन्तर चुनावको माग गरिरहेको अवस्थामा सरकार टिकाउने खेल कमजोर बन्दै गएपछि दलहरूका बीचमा सहमति भएर प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले वि.सं.२०५५ साल माघ १ गते प्रतिनिधिसभा विघटन गराई वि.सं.२०५६ बैशाख २० मा आमनिर्वाचन गर्ने घोषणा गरेका थिए । त्यो सहमतिबाट लामो समयसम्म संसदमा फोहरी खेलको रूपमा रहेको सत्ता समिकरणको अन्त्य भई ताजा जनादेश लिनका लागि भएको चुनावी घोषणापछि सम्पूर्ण राजनीतिक दलहरूको ध्यान निर्वाचनतर्फ केन्द्रित हुन गयो ।

वि.सं.२०५१ सालको मध्यावधि निर्वाचनमा कुनै पनि दलको बहुमत नआएकै कारण राजनीतिक अस्थिरता बढ्न गएको थियो । त्यही अस्थिर अवस्थामा कुल २०५ सभासदमध्ये १०३ पुऱ्याउदै प्रधानमन्त्री बन्ने दौडमा धेरै नेताहरू लागेका थिए । तर संसदमा रहेका केही दलहरूले मनमोहन अधिकारीलाई हामी सहयोग गर्छौं तपाईं प्रधानमन्त्री बन्नुहोस् भन्दा पनि त्यस्ता कुरालाई कुनै चासो दिएनन् । कुनै व्यक्तिले पद पाउने कुराभन्दा पनि मुलुकले राजनीतिक स्थिरता पाउनु प्रमुख विषय हो भन्ने उनको स्पष्ट अडान थियो । निर्वाचनका माध्यमबाट मात्र त्यो अस्थिरता हट्न सक्छ भन्नेमा उनी प्रष्ट थिए ।

१.२ माओवादी विद्रोहको लागि उर्जा

मनमोहन अधिकारी नेतृत्वको सरकारको लोकप्रियता बढ्दै गएको अवस्थामा विपक्षी दलहरू गठबन्धन सरकारसँग डराएर सरकारको वर्हिगमन गर्न संसदमा अविश्वासको प्रस्ताव दर्ता गराए । मनमोहन अधिकारीले पनि संसद विघटनको सिफारिस राजा समक्ष गरे । राजाले प्रधानमन्त्रीको विघटनको सिफारिसलाई स्वीकार गर्दै मध्यावधि निर्वाचनको मितिसमेत घोषणा

गरे । प्रधानमन्त्रीको सिफारिस विरुद्ध विपक्षीहरू फिरादपत्र लिएर सर्वोच्च अदालत गए । सर्वोच्च अदालतले सरकारका विरुद्ध फैसला सुनायो । फैसलामा इतिहासको कुनै सन्दर्भसँग नमिल्ने जर्मनको वाइमर संविधानको प्रसङ्ग जोडेर अनावश्यक शब्दजाल बुन्दै सरकारको विपक्षमा फैसला दिएको थियो (कान्तिपुर, वि.सं.२०५२ भदौ १३) । वास्तवमा सर्वोच्च अदालतको फैसला कुनै न्यायिक निरूपणभन्दा पनि आग्रह र दुराग्रहले अभिप्रेरित भएको देखिन्थ्यो । जुन फैसलाले कुनै दुरगामी प्रभाव पार्नेछ भन्ने आँकलन त्यसै बेला पनि केही लेखकहरूले आफ्ना लिखतहरूमा अभिव्यक्ति दिएका थिए । उनीहरूको भनाइ थियो कि वाइमर संविधानको जगमा हिटलरको उदय भएजस्तो नेपालमा निरङ्कुश शासनको स्थापना हुने सम्भावना छैन । सर्वोच्च अदालतलाई न्यायिक निर्णय गर्ने अधिकार छ तर इतिहासको व्याख्या र परिभाषा गर्ने होइन, त्यो इतिहासकारहरूको दायित्वको कुरा हो । इतिहासको व्याख्या सुनाउने जुन चेष्टा अदालतले गरेको छ, त्यो नै दुराग्रहबाट प्रेरित मानिन्छ भनेका थिए (पोखरेल, वि.सं.२०५२ असोज १०, पृ. २) । उक्त फैसला दुराग्रहबाट प्रेरित थियो भन्ने कुरा भावी दिनहरूले पुष्टि गर्ने विषय हुन् ।

विधि र कानूनको आडमा गरिएको उक्त फैसलाले मनमोहन अधिकारी नेतृत्वको सरकारलाई सत्ताबाट त भार्न सफल भयो तर सरकार विघटनपछि आएको अस्थिरता र संसद्भिन्न अनेकौं गलत क्रियाकलापहरू देखिन थाले । गठबन्धन सरकार बनाउने र गिराउने नाममा सांसदहरूलाई होटलमा थुन्ने, पैसाको प्रलोभनमा खरिद बिक्री गर्ने, सूरा र सुन्दरीको समेत प्रयोग गर्ने जस्ता घृणित काम कारवाहीहरू पनि देखा परे । संसदीय व्यवस्थाप्रति नै घृणाको वर्षा नेपाली जनताको मनमस्तिष्कमा पर्न थाल्यो (लावती, सन् २००५, पृ. १४६) । ठिक यही मौकाको ताकमा बसेको माओवादी शक्तिले नेपालमा दीर्घकालीन जनयुद्धको घोषणा गर्‍यो । मनमोहन अधिकारीको नेतृत्वको सरकारको समयमा उक्त सरकारको लोकप्रियता र संसदबाट कम्युनिष्ट सरकार कसरी चल्छ भन्ने प्रयोग भइरहेका कारण ठिक त्यसवेला उनीहरूले युद्धको घोषणा गर्न सकेका थिएनन् । तर मनमोहन अधिकारी नेतृत्वको सरकारलाई हटाएपछि संसदीय व्यवस्थाबाट सरकार चलन सक्दैन भन्ने कुरालाई त्यस घटनाले केही पुष्टि गरेकाले माओवादीलाई जनयुद्धमा जान सजिलो भयो । जुन हिड्सात्मक युद्धको घटनाले नेपाललाई एक दशकभन्दा लामो समयसम्म अक्रान्त बनायो भने दुई दशकसम्म संक्रमणकालको घेरामा राख्यो । जुन अवस्थाले नेपाली जनताको जीवनस्तर उकास्नमा गम्भीर बाधा पुग्यो । अन्ततः सर्वोच्च अदालतमा फैसला सुनाउने तत्कालीन प्रधान न्यायाधीस विश्वनाथ उपाध्याय आफै संविधान मस्यौदा आयोगको अध्यक्ष भएर बनाएको “उत्कृष्ट” संविधानलाई समेत खारेज गर्नु पर्‍यो । त्यसरी उक्त फैसलाले पछिल्ला दुई दशक मुलुकलाई अस्थिरताको बन्दी बनायो ।

९.२.१ माओवादी विद्रोहप्रतिको दृष्टिकोण

वि.सं.२०४८ सालको आमनिर्वाचनबाट बहुमत प्राप्त नेपाली कांग्रेस आन्तरिक कलहका कारण पाँच वर्षसम्म सरकार चलाउन असफल भई संसद विघटन गर्दै मध्यावधि निर्वाचनको घोषणा गर्‍यो । संसदमा तेस्रो ठूलो दल संयुक्त जनमोर्चा संसदीय व्यवस्थाको भण्डाफोरमा लाग्ने विषयमा बहस चलि रहेको थियो । गठबन्धन सरकार गठन हुने परिस्थितिमा दलिय स्वार्थका कारण संसदीय राजनीतिमा विकृति मौलाउन थाल्यो । यस्तै विकृति र विसङ्गति फैलिएको मौकामा सशस्त्र विद्रोहको निकट पुगेको एउटा घटक सशस्त्र विद्रोह तर्फ उन्मुख हुन गयो । फलत वि.सं.२०५२ साल माघ २१ गते तत्कालीन प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा समक्ष ४० सुत्रीय माग पेश गर्‍यो (ट्वील्टन, सन् २००५, पृ. २०४-५) । उक्त माग पेश गर्ने क्रममा वि.सं.२०५२ साल फागुन ५ गतेभित्र माग पुरा नभए जनविद्रोहमा जाने चेतावनी दिएको थियो । नेकपा माओवादीले प्रस्तुत गरेका मागको प्रकृतिलाई हेर्दा सरकारले ति पुरा गर्न सक्ने स्थिति थिएन । तथापि माओवादीले प्रस्तुत गरेका मागप्रति सरकार गम्भीर बनेर सम्बन्धित पक्षसँग छलफल गर्नुभन्दा ति मागहरू केवल माओवादीले धम्कीका रूपमा प्रयोग गरेको मात्र अर्थ लगायो । सरकारी पक्षको उदासिनता र आफ्ना माग पुरा हुने लक्षण नदेखेपछि आफैले अन्तिम भनेर दिएको समय अगावै वि.सं.२०५२ फागुन १ गतेबाट विधिवत रूपमा मुलुकमा जनयुद्धको घोषणा गर्‍यो । माओवादीले प्रस्तुत गरेका ४० सुत्रीय मागलाई उसले विद्रोहमा जाने तत्कालीन आधार बनाएको भए तापनि माओवादी विद्रोह अगाडि बढ्न सक्ने थुप्रै आधारहरू थिए । जसले गर्दा नेकपा माओवादीले १० वर्षसम्म सशस्त्र विद्रोहलाई अगाडि बढाउन सक्‍यो ।

माओवादीले सशस्त्र विद्रोहको सुरुवात वि.सं.२०५२ फागुन १ गते सुरु गरेको भए तापनि वि.सं.२०५५ सालसम्म साङ्केतिक रूपमा छिटफुट घटना बाहेक खासै असर देखा परेको थिएन । वि.सं.२०५६ सालपछि मात्र त्यो विद्रोह विस्तारित अवस्थामा पुगेको थियो । तर पनि राजनीतिक वृत्तमा त्यसका बारेमा बहस चर्चा र विभिन्न व्यक्ति र समुदायबाट धारणाहरू बाहिर आइरहेका थिए । मनमोहन अधिकारीले माओवादीको सशस्त्र विद्रोहले धन, जनको क्षति गर्ने हुँदा देशमा बहुदलीय व्यवस्था आइसकेको र आफ्ना भनाईहरू खुल्ला रूपमा राख्न पाउने, बोल्न पाउने, शान्तिपूर्ण रूपमा आन्दोलन गर्न पाउने अवस्थामा विद्रोहको बाटो समाउनु गलत हुने धारणा रहेको थियो (राई, वि.सं.२०७०, भदौ ३) । हुनत बहुदलीय व्यवस्था पुनर्स्थापनापछिको राजनीति जसरी पनि जित्ने प्रणालिका रूपमा विकसित हुँदै गएको र विरोधीहरूका आवाज सुनुवाई नहुने प्रवृत्ति बढ्दै गएकोले जनताको मनमा बहुदलीय संसदीय राजनीतिप्रति पनि असन्तोषका सङ्केतहरू देखिँदै गएका थिए (कार्की, वि.सं.२०६९, पृ. १५२) बरु बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापनापछि सत्ता लुछाचुडीको फोहरी खेलका कारण विद्रोहले विकास गर्ने मौका पायो ।

नेकाको नेतृत्वमा रहेको राप्रपा तथा नेपाल सद्भावना पार्टी सङ्लग्न देउवा सरकार सो विद्रोहको विरुद्धमा केन्द्रित हुन गयो । सरकारको सुरुदेखि नै उपेक्षात्मक मात्र होइन दमनात्मक नीति र दृष्टिकोण रह्यो भने विभिन्न वामपन्थी दलहरूले पनि माओवादीद्वारा थालनी गरिएको सो विद्रोहप्रति आलोचना गर्दै त्यसलाई अपरिपक्वताको संज्ञा दिए (कार्की, वि.सं.२०६९ पृ. १५४) । विपक्षीहरू पनि माओवादी विद्रोहका विपक्षमा देखिएपछि सरकार अझ अगाडि बढ्दै जाँदा २०५२ फागुन १३ गते एउटा प्रतिक्रियामा तत्कालीन गृहमन्त्री खुमबहादुर खड्काले माओवादी विरुद्ध क्रुर दमन चाल्ने र केही दिनमा नै सखाप पार्ने बताएका थिए (दीक्षित, मिति अनु., पृ. २११) । सरकारले उक्त विद्रोहलाई दमनबाटै समाप्त पार्ने उद्देश्यले विभिन्न समयमा रोमियो अप्रेसन, किलो शेरा टु अप्रेसन सञ्चालन गर्‍यो । त्यस क्रममा भन्डै पाँच सय नेपाली त्यस अप्रेसनको सिकार बने (के.सी., वि.सं.२०६५, पृ. ३०७-११) । सरकारले दमन नीति अपनाउँदै जान थालेपछि माओवादीको विद्रोहका कुरा काँचा केटाहरूलाई काँचो अनुभवका मान्छेहरूलाई गुमराहमा गर्ने कुरा हो । व्यवहारमा भन्ने हो भने यो कुरा असम्भव छ । वर्षौंसम्म सशस्त्र सङ्घर्षको कुरा गर्ने पार्टीहरू पनि वार्ता र सम्झौतामा आएका उदाहरण प्रस्तुत गर्दै दुवै पक्षलाई गम्भीर बन्न आग्रह गरेका थिए (कान्तिपुर वि.सं.२०५६, वैशाख १७) ।

सत्ताको फेरबदल भइरहँदा शेरबहादुर देउवा नेतृत्वको सरकारलाई अविश्वासको प्रस्ताव ल्याई हटाएपछि लोकेन्द्र बहादुर चन्दको नेतृत्वमा गठन भएको सरकारमा नेकपा एमाले पनि सत्ता साभेदार भएको थियो । त्यस क्रममा गृहमन्त्री वामदेव गौतमले माओवादी विद्रोहलाई दवाउने उद्देश्यका साथ आतङ्ककारी विधेयक संसदमा पेश गर्दा मनमोहन अधिकारीले कडा आपत्ति जनाएका थिए (भुसाल, वि.सं.२०६९ वैशाख १३) । बरु माओवादी विद्रोहको उचित निकास के हुन सक्छ भन्ने बारे अध्ययन गर्न नेकपा एमालेले भलनाथ खनालको नेतृत्वमा एउटा कार्यदल बनाएको थियो । त्यस कार्यदलले वार्ता नै समस्याको समाधान गर्ने उपयुक्त बाटो हो भन्ने ठहर गरेको थियो (रातो झण्डा, वि.सं.२०६९ कार्तिक पृ ३७-४५) । मनमोहन अधिकारीको बुझाईमा उक्त विद्रोहको आधार भनेको आर्थिक पछिपत र अशिक्षाका कारण भएको हुँदा विद्रोहको उद्गम स्थलमा रहेका नागरिकलाई राज्यले वेवास्ता गरेको, ठगिएको भन्ने अनुभूतिलाई हटाउन आवश्यक रहेको सुझाव दिएका थिए ।

वि.सं.२०५६ सालपछि माओवादीले सशस्त्र विद्रोहलाई क्रमशः उचाइ तर्फ लान थाल्यो । उसले गरेका सशस्त्र कारवाही राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा चर्चा पाउने खालका भए । त्यस क्रममा राजनीतिक दल र तिनका नेताहरूका भनाइमा समेत फरक आउन थालेको थियो । तथापि त्यसबेला मनमोहन अधिकारीको निधन भइसकेको थियो । यसरी हेर्दा के देखिन्छ भने मनमोहन अधिकारीको जीवनकालमा माओवादी विद्रोह र त्यसले पुऱ्याएको क्षति त्यति धेरै रहेन

जति उनको निधनपछि भयो । सुरुका दिनदेखि माओवादी विद्रोहको आलोचना गरे तापनि उसले उठाएका मागहरू राजनीतिक मुद्दा भएकाले त्यसको समाधान दमनबाट होइन राजनीतिक संवादबाटै खोजिनु पर्छ भन्ने मनमोहन अधिकारी धारणा रहेको पाइन्छ ।

९.३ महाकाली सन्धि र मनमोहन अधिकारी

छिमेकी राष्ट्र भारतसँग जलस्रोत सम्बन्धी बेलाबेलामा हुने गरेका सन्धि सम्झौताहरूले नेपालको राजनीतिमा गहिरो प्रभाव पार्ने गरेको थियो जुन अध्यावधि कायमै छ । मातृकाप्रसाद कोइरालाले कोशी र वी.पी.कोइरालाले गण्डक सम्झौता गरेका थिए । त्यसमा रहेका कमीजोरीहरूलाई राजनीतिक मुद्दा बनाएर दशकौदेखि वामपन्थीहरूले राजनीति गर्दै आएका थिए । उनीहरूले नेकालाई भारतसँग भुकेर सन्धि सम्झौता गरेको, राष्ट्रियतालाई तिलाञ्जली दिएको, भारतको दलाल गरेको जस्ता आरोपहरू लगाउँदै, आलोचना गर्दै आएका थिए । जसले गर्दा नेपालमा कांग्रेस विरोधी जनमत तयार गर्न सजिलो भएको थियो । वि.सं.२०४६ सालको जनआन्दोलनपछि भएको पहिलो आमनिर्वाचनबाट नेकपा एमाले प्रमुख प्रतिपक्षमा रहन पुग्यो । संसदीय व्यवस्थामा विपक्षी दलको भूमिका पनि उत्तीकै महत्वपूर्ण हुने भएको हुँदा उसले सोही अनुसारको भूमिका निर्वाह गर्ने प्रयास गर्‍यो । मनमोहन अधिकारीले सरकारलाई जलस्रोत हाम्रो सन्दर्भमा पेट्रोल जत्तिकै महत्वपूर्ण स्रोत र विषय भएकोले त्यस सम्बन्धमा विचार पुऱ्याएर नेपालको जलस्रोत विकास गर्ने सम्बन्धमा कम्तिमा पनि सार्क राष्ट्रहरूलाई समावेश गराउने तर्फ क्रियाशील हुनुपर्छ भन्ने सुझाव दिएका थिए (गोरखापत्र, वि.सं.२०४८ मङ्सिर १९) । तर उक्त सुझावलाई कुनै महत्व नदिई प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला भारत गएका बेला टनकपुर सन्धि गरेर आए ।

वि.सं.२०५१ सालको मध्यावधि निर्वाचनपछि मनमोहन अधिकारीको नेतृत्वमा सरकारको गठन भएपछि टनकपुर विवादलाई समाधान गर्ने र नेपाल भारतबीच समानन्तर पारस्परिक हितमा आपसी सम्बन्धलाई गाढा र सुमधुर कसरी बनाउने भन्ने जिम्मेवारी उनीमाथि नै आएको थियो । उनले भारत भ्रमण गरेका बेला जलस्रोतको उपयोगको मामिलामा महाकाली नदीको स्तर निर्धारण गर्नमा कसरत गर्दै टनकपुर सम्झौता सम्बन्धी विवाद नटुङ्ग्याएसम्म महाकाली प्याकेज डिल अगाडि नबढाउने विचार प्रस्तुत गरेका थिए (शिवाकोटी, वि.सं.२०५८, पृ. २३९) । तर उनको कार्यकाल छोटो भएकोले सरकारले त्यस बारेमा कुनै काम गर्न सकेन । त्यसपछि गठन भएको सरकारले अगाडि बढाएको महाकालीको एकीकृत विकास सम्बन्धी अवधारणालाई एमालेले पनि सहमति जनायो ।

प्रधानमन्त्री शेरबहादुर देउवा भारत भ्रमण गएका बेला एमालेको सहमति पाएर मिति २०५२/१०/१५ दुई देशका प्रधानमन्त्री स्तरमा महाकाली सन्धिमा हस्ताक्षर भएको थियो । त्यो सन्धि भइसकेपछि जुनसुकै उद्देश्यले भए पनि त्यसको जस लिन होडबाजी चलिरहदा एमालेले सन्धिको विविध पक्षबारे गहिरो अध्ययन र विश्लेषण बिना नै स्वागत गर्न पुग्यो । विगतमा भएका त्यस खालका सन्धि सम्झौताको विरुद्धमा आन्दोलन गर्ने पार्टीले सन्धिको स्वागत र समर्थन गरेपछि त्यो विषय मुलुकका लागि चर्चा, छलफल र बहसको विषय बन्न पुग्यो । अर्को तर्फ विभिन्न राजनीतिक शक्तिहरू सन्धिको आलोचना र विरोध गर्दै सडकमा ओर्लिन थालेपछि एमालेभित्र पनि सन्धिको विषयमा एउटै मत रहन सकेन । सुरुमा महाकाली सन्धि जस्ताको तस्तै पास गर्नुपर्छ भन्ने धारणा बोकेको भए तापनि केहीले कुनै हालतमा सन्धि पास गर्नु हुँदैन भन्ने, केहीले सन्धि पास गर्नुपर्छ तर सुधारको ग्यारेष्टी हुनुपर्छ भन्ने र केहीले सुधार गरेर वा त्रुटि हटाएरमात्र सन्धि पारित गरिनु पर्छ भन्ने मत राख्न थाले । फलतः सन्धिको बारेमा थप अध्ययन र विश्लेषण नगरी संसदबाट अनुमोदन गर्न नहुने दवाव बढ्दै जादा के.पी.ओलीको संयोजकत्वमा एउटा कार्यदल बनाउने निर्णय गर्‍यो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ फागुन, पृ. १२५) । माथि उल्लेख गरिएका मतहरूमध्ये मनमोहन अधिकारी सुधार गरेर, त्रुटि हटाएरमात्र सन्धि पारित गरिनु पर्छ भन्ने अडानमा रहेका थिए ।

के.पी.ओलीको संयोजकत्वमा गठित समितिले प्रतिवेदन बुझाएपछि शारदा बाँध, टनकपुर बाँध र पञ्चेश्वर परियोजना समेतको महाकाली नदीको हकहित र विकास सम्बन्धी सन्धिलाई हेर्ने दृष्टिकोणको सवालमा तत्कालीन एमालेभित्र दुईवटा फरक दृष्टिकोणहरू देखापरे । त्यतिमात्र होइन प्रतिवेदन तयार पार्न गठन भएको कार्यदलका सात सदस्यमध्ये चार सदस्यले सन्धि पास गर्न नहुने भनी धारणासमेत प्रस्तुत गरे । यसरी हेर्दा एउटा पक्षले महाकाली सन्धिलाई राष्ट्रिय हितको र अर्को पक्षले राष्ट्रघाति रहेको भन्ने पक्षमा निष्कर्ष निकाल्यो । एमाले सत्तामा जाने पार्टी हो भन्ने नाममा भारतलाई खुशी पार्न सकिएन भने सरकार सञ्चालन गर्न गाह्रो पर्दछ भन्ने भित्री आसयले काम गर्न थालेको थियो (श्रेष्ठ, वि.सं.२०५५, पृ. १२२) । त्यसरी एउटै पार्टीभित्र एउटै विषयमा ठिक विपरित निष्कर्ष निकाल्नुको अर्थ पार्टीभित्र दृष्टिकोणमा विभाजन रहेको छ भन्ने सहजै अनुमान लगाउन सकिन्थ्यो । सोही कुराको झलक पार्टीको केन्द्रीय कमिटीको २९औं बैठकमा पनि देखियो । राष्ट्रिय हित अनुकूल हुने गरी एउटा सङ्कल्प प्रस्ताव पास गरी यथास्थितिमा नै सन्धि अनुमोदन गर्नु पर्छ भन्ने र सन्धिलाई राष्ट्रिय हित अनुकूल सुधार नगरी अनुमोदन गर्नु हुन्न भन्ने पक्ष बीच स्पष्ट रूपमा दुई भागमा विभाजित हुन पुग्यो (मिश्र, वि.सं.२०५८, पृ. ३४२) । महाकाली सन्धिलाई पास गर्ने वा नगर्ने भन्दै ६ दिनसम्म लगातर बैठक चल्‍यो । बैठक लम्बिँदै गएर कुनै टुङ्गोमा पुग्न नसकेका बेला दवाव दिने उद्देश्यले के.पी.ओलीले

‘सन्धिमा सहमति गर्दाताका हस्ताक्षर गर्न महासचिव र आफू भाङ् खाएर गएका थियो ? भनेर सन्धिमा थप सुधारको अडानमा रहेका नेताहरूलाई चुनौति दिएका थिए (बुधवार साप्ताहिक, वि.सं.२०५३ आश्विन ९) । तथापि अन्तिम निर्णयका लागि मतदान गर्नु परेको थियो ।

पहिलो पटक खुला मतदान हुँदा सन्धिक पक्ष र विपक्षमा १७/१७ मत पऱ्यो । त्यही दिन दोस्रो पटक गोप्य मतदान हुँदा पक्ष र विपक्षमा १७/१६ भई बहुमतले अथवा १ मतको अन्तरले सन्धि अनुमोदन गर्ने निर्णय भयो (मैनाली, वि.सं.२०७० जेठ ११) । त्यसपछि एक थरिले आफूहरूले जितेको महसुस गरे भने अर्काथरिले हारेको अनुभव गर्न थाले । त्यसरी जुन खालको शैली र प्रक्रिया अपनाएर एकै दिनमा पटकपटक मतदान गराएर जसरी पनि सन्धि पास गराउने पक्षको बहुमत पुऱ्याउने खेल खेलियो, त्यस खालको प्रक्रियाबाट मनमोहन अधिकारी असन्तुष्ट रहेका थिए । सन्धिको विषयलाई लिएर पार्टीभित्र उठेका आन्तरिक विवादलाई समाधन गर्नुभन्दा सन्धि अनुमोदन गरेर भारतलाई खुशी पार्ने अभियानमा पार्टी नेतृत्व लाग्यो । पार्टीको आफ्नो भविश्य भन्दा विदेशीको स्वार्थमा लाग्नु नेतृत्वको कमजोरी थियो । जुन पछिल्ला दिनमा पार्टी विभाजनको एउटा कारण बन्न पुग्यो ।

पार्टीले महाकाली सन्धिक बारेमा अन्तिम निर्णय लिने समयतिर दम र ज्वरोका कारण विरामी भएर मनमोहन अधिकारी अस्पतालमा भर्ना भए । विरामी परी उपचारका क्रममा रहेको कुरालाई सन्धि पास गराउन सजिलो होस भनी अस्पताल भर्ना भएको भनी टिप्पणी हुने गरेका थिए । तर वास्तवमा त्यस्तो थिएन । पञ्चायती शासनकालमै एउटा फोक्सोले मात्र काम गरेको छाती टाउकोमा पनि सिकायत रहेको भन्दै उनको स्वास्थ्यका बारेमा सार्वजनिक रुपमा नै चर्चा हुने गरेको थियो (मैनाली, मिति अनु., पृ. १२६) । दमका दीर्घरोगी भएका कारण बेलाबेला स्वास्थ्य समस्या व्यहोर्दै आएका थिए । महाकाली सन्धिक बारेमा सदन र एमालेको केन्द्रीय कमिटीभित्र भएको छलफलमा भाग लिन नपाए पनि उपचार कक्षबाटै सन्धि यथावत रुपमा पारित गर्नुहुन्न भन्दै आफ्नो स्पष्ट दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका थिए । उनले ‘यथावत रुपमा महाकाली सन्धि पास गरेर मर्ने बेलामा आफू कलङ्कीत हुन नचाहेको वरु उक्त सन्धि पारित गर्ने हो भने कोशी, गण्डकी र टनकपुर सन्धिलाई असमान सन्धि भन्दै आएको प्रति पहिले आत्मालोचना गर्नुपर्छ र त्यसपछिमात्र सो सन्धि पास गर्नु पर्छ’ भन्दै असहमति प्रकट गरेका थिए (युगसम्बाद साप्ताहिक, वि.सं.२०५३ असोज १५) । तर मतदान गर्नुपर्ने स्थिति आउँदा उनको प्रतिनिधित्व गर्दै वैकल्पिक केन्द्रीय सदस्य देवराज घिमिरेले उनको विचारभन्दा विपरित सन्धि गर्नुपर्ने पक्षमा मतदान गरेका थिए । जुन व्यवहारबाट उनी रुष्ट बनेका थिए । तर पार्टीको अध्यक्ष हुनुका नाताले नकारात्मक टिप्पणीलाई सार्वजनिक गरेनन् ।

मनमोहन अधिकारी स्टेचरमा चढेर भए पनि निर्णय गर्ने बेलामा आउनु पथ्यो भन्ने सहाना प्रधानको भनाई रहेको थियो (श्रेष्ठ, वि.सं.२०६० पृ. १९३) मनमोहन अधिकारी पनि आफ्नो नामको मत अर्काले राखिदिएको र त्यो पनि आफ्नो विचार विपरित भएकोले त्यस व्यवहारबाट सन्तुष्ट थिएनन् । त्यसैले सन्धि पास गरिसकेपछि बसेको स्थायी समितिको बैठकमा संसद र पार्टीबाट समेत सार्वजनिक गरिसकेको विचार विरुद्ध आफ्नो मत हाल्न लगाएर आफ्नो विचारलाई ज्युँदै मारेको भनी आक्रोश व्यक्त गरेका थिए (युगसम्वाद साप्ताहिक, वि.सं.२०५३ असोज १५) । हुन पनि कुनै एक व्यक्तिको मत अरु कसैले हाल्न पाउँदा उक्त व्यक्तिको भावनाभन्दा फरक विचारमा भोट दिनु सरासर गलत देखिन्छ । त्यस्ता व्यक्तिलाई भोट हाल्ने मौका दिनु मनमोहन अधिकारीको भित्री रूपमा सन्धि पास गराउने खेल थियो भन्नेहरूलाई बल पुगेको थियो तथापि त्यसमा सत्यता देखिदैन ।

नेकपा एमालेको समर्थनमा वि.सं.२०५३ असोज ४ गते संसदबाट महाकाली सन्धि अनुमोदन भयो । त्यसलगत्तै उत्तेजित भएका पार्टीका कार्यकर्ताहरूको भिडले पार्टीका महासचिव माधव कुमार नेपाल र सोही दलका नेता के.पी.ओलीका विरुद्ध नारावाजी लगाउनुका साथै पार्टी अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीको नेमप्लेट समेत उखेलेर फ्याँकि दिए (ढुङ्गाना, वि.सं.२०६३, पृ. १४०) । महाकाली सन्धि अनुमोदनको सिलसिलामा केन्द्रीय कमिटीको निर्णयको अवज्ञा गरिनु अनुशासनहिन कार्य थियो । वास्तवमा सन्धिको बारेमा उठाइएको किचलो नेताहरूका बीचको टकराव नै प्रमुख कारण थियो । त्यो विवाद एकले अर्कोलाई कमजोर बनाएर आफू शक्तिशाली हुने बाटो खोजेको बेलामा उठेको विवाद थियो । मनमोहन अधिकारीको हकमा त्यो कुरा लागु हुँदैनथ्यो । उनी कुनै नेतालाई कमजोर बनाउनेभन्दा सधैं भरी त्यस्तै विवादका बीचमा सामान्यजस्यता ल्याउने काममा लाग्ने गरेका थिए । उमेर र शक्तिका हिसावले उनमा त्यति धेरै महत्वाकाङ्क्षा पनि थिएन । पछिल्लो समय राजनीतिक रूपमा आफू शक्तिशाली हुनुभन्दा पनि पार्टी नफुटोस् र एकीकृत अवस्थामा नै रहिरहोस् भन्ने उनको चाहना रहेको थियो ।

महाकाली सन्धिपछि पार्टीमा उठेको विवादको प्रभाव गाउँगाउँ र चिया पसलसम्म पुग्दै जाँदा अल्पमत र बहुमतको नामले नेताहरूलाई छुट्याउन थाल्यो । एक पटक सरकारमा गएर जनतासमक्ष चिरपरिचित रहेको पार्टीभित्र उठेको त्यो विवादलाई विपक्षीहरूले ठूलै महत्त्वका साथ उचाल्न थाले । विस्तारै एमाले पार्टी फुट्ने हल्ला पनि फैलिदै गयो । उक्त सङ्कटबाट पार्टीलाई उतार्नु पर्ने जिम्मेवारी पार्टी अध्यक्ष एवम् अभिभावकका नाताले उनैको काँधमा थियो । उनले पार्टी अनुशासन उल्लङ्घन नगर्न बारम्बार पार्टी नेताहरूलाई अनुरोध गरे पनि उनीहरूले आफूलाई केन्द्रमा राखेर काम गर्न थालेका थिए । नेताहरू अनुशासन तथा पद्धतिको सीमाभित्र नरही आफूलाई माथि ठान्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएको थियो । त्यस्तो प्रवृत्तिलाई समयमा नै नियन्त्रण

गर्न आवश्यक ठान्दै 'अनुशासन र पद्धति भनेको कार्यकर्ताहरूले मात्र होइन नेताहरूले पनि मान्नु पर्ने र पालना गर्नु पर्ने विषय भए तापनि आफूलाई मत्ता हात्ती जस्तो ठानेर वार बन्देज भत्काउने प्रवृत्ति डरलाग्दो रूपमा देखा पर्न थालेको छ । यस्तो प्रवृत्तिका विरुद्ध औला ठड्याउनुस्' भन्दै कार्यकर्तालाई सचेत गराएका थिए । कसैले आफू पार्टीको कुनै पदमा बसेकै हिसावले ठूलो ठानेर जे गरे पनि हुन्छ भन्ने सोच्छ भन्ने त्यो गलत हो । उनको त्यो भनाई आफूले सम्झाउन खोज्दा नमान्नेहरूलाई कार्यकर्ताको साथ लिएर दवाव दिने उद्देश्यले आएको थियो ।

विवादको केन्द्रमा रहेका नेताद्वयलाई मनमोहन अधिकारीले कहिले एक्लाएकलै र कहिले सँगै राखेर विवादलाई थप नचर्काउने गरी सहमतिमा ल्याउने प्रयास गरे । उनले वामदेव गौतमलाई 'आफू पनि व्यक्तिगत रूपमा सन्धि तत्कालमा पास गर्नु हुँदैन भन्ने पक्षमा भए तापनि पार्टीको बहुमतले निर्णय गरिसकेपछि त्यसको विरुद्ध आवाज उठाउँन मिल्दैन । त्यसबाट केही गल्ती भएको छ, जसलाई सच्याउन सकिन्छ । यसको समाधानको बाटो छ र त्यो खोज्नु पर्छ' भन्ने सल्लाह दिए (बुधवार साप्ताहिक, वि.सं.२०५३ असोज १६) । सन्धि पारित भैइसकेको अवस्थामा आफ्नो फरक मत राख्नु नै उत्तम विकल्प थियो भन्ने अर्को तर्फ एउटा जिम्मेवार नेता हुनुका नाताले भैसकेको सन्धि कसरी बढी उपयोगी बनाउने र राष्ट्रका पक्षमा ल्याउने भनेर सोच्ने कुरा आफैमा महत्वपूर्ण थियो । त्यसै गरी माधव नेपाललाई 'महासचिव हुनुका नाताले सिङ्गो पार्टी भावनालाई समेटेर स्थायी समिति, केन्द्रीय समिति, संसदीय दलमा स्पष्ट कुरा राख्न सुझाव दिए । जसबाट विवाद मथ्थर हुने छ र सबैजना जिल्ला जिल्लामा एक भएर जादा सकारात्मक सन्देश जाने छ भनी सम्झाए (भुसाल, वि.सं.२०६९ वैशाख १३) । फलत उनले भने भै केन्द्रीय कमिटीको ३० औं बैठकले महाकाली सन्धिको उपलब्धिहरूको रक्षाको लागि एकतावद्ध भएर अधि बढ्ने र पार्टी अनुशासन भङ्ग गर्नेहरूले यथोचित कारवाही सहन गर्नु पर्ने, सन्धिबारे पार्टीमा विवाद नगर्ने प्रतिबद्धता जाहेर भयो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ फागुन पृ. १२७) । उक्त निर्णयपछि तत्काल विवाद सुल्झीएको थियो । तर नेताहरूका बीच मन सफा थिएन । बरु एक अर्कामाथि जाइलाग्ने ऐनमौका कुरेर बसेका थिए भन्ने कुरा पछिल्ला घटनाले देखायो ।

९.४ पार्टीभित्रको विवाद र समाधान

कम्युनिस्ट पार्टीभित्र विवाद हुनु सामान्य विषय नै थियो । सानासाना कुरामा मतभेद हुँदा पार्टी नै विभाजित भएको इतिहास बोकेको पार्टी पछिल्ला दिनमा पनि विवादबाट मुक्त रहन सकेन । तथापि समयसमयमा पार्टीभित्र उठेका विवाद मिलाउँदै आएको अवस्था पनि थियो । महकालि सन्धि पार्टीभित्र विवाद बल्काउने राम्रो विषय बन्यो । केन्द्रदेखि तल्लोतहसम्म पार्टीभित्र वाद र प्रतिवाद स्थापित हुँदै गयो । त्यसैक्रममा पार्टीको ३२ औं केन्द्रीय कमिटीको बैठकको

पूर्वसन्ध्यामा पार्टीका महासचिवलाई १५ वटा आरोप लगाउँदै राजीनामा माग गरिएको पत्र पार्टी केन्द्रीय कार्यालयमा दर्ता गराए (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५३ चैत्र १५) । त्यसरी दर्ता गरिएको पत्रका बारेमा वामदेव गौतमले (वि.सं.२०५४) यसरी उल्लेख गरिएको पाइन्छ :

महाकाली सन्धिका विपक्षमा रहेका कार्यकर्ताहरूलाई धम्क्याउने, राजनीतिक भविष्य नै समाप्त पारिदिन्छु भनेर थर्काउने र पार्टीका कुनै पनि तहका नेता वा कार्यकर्ताहरूलाई कार्यविभाजन गर्दा कुनै पनि जिम्मेवारि नदिने जस्ता नियम र विधान विपरित काम समेत भयो । यसरी पार्टीभित्रको अन्तर पार्टी जनवादलाई समाप्त पार्ने र त्यसलाई अपहरण गर्ने काम भयो । (पृ. ११-१४)

उपर्युक्त भनाइलाई हेर्दा बहुमत आफ्नो पक्षमा छ भन्ने नाममा घमण्डी र प्रतिशोधपूर्ण भावनाले माहकाली सन्धि अनुमोदनको विपक्षमा रहेकाहरूलाई कारवाही गरेको भनी आक्रोशित बनेको देखिन्थ्यो । महाकाली सन्धि संसदबाट पास भइसकेको थियो तर त्यसको प्रभाव नेकपा एमालेका नेताहरूको नसा नसामा पर्न गएको थियो ।

पार्टीमा विवाद चुलिदै गएको अवस्थामा बसेको केन्द्रीय कमिटीको बैठकमा गम्भीर बहस सुरु हुनु स्वभाविक थियो । पार्टीको महासचिवका विरुद्ध पत्र दर्ता भएपछि त्यसैको भोलिपल्ट अर्को समूहले महासचिवलाई राजीनामा नदिन दवाव दिँदै वामदेव गौतमका विरुद्धमा २१ बुँदे आरोपपत्र दर्ता गरायो (सगरमाथा दैनिक, वि.सं.२०५३ फागुन २२) । पार्टीमा दिन प्रतिदिन नेताहरू विभाजित हुँदै एक अर्काबीच गाली गलौज गर्ने र एउटाले अर्कोलाई कसरी कमजोर बनाउन सकिन्छ भन्ने खेलमा लाग्न थाले । नेताहरूको त्यो अवस्था देखिएको बेला राजकुमार पोखरेलले जनआस्था साप्ताहिकमा 'कमरेडहरू अब नाङ्गै भएर हिड्ने कि' (वि.सं.२०५३ फागुन २५) भन्ने शीर्षकमा निम्नकुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ :

कतै एक व्यक्तिमाथि आरोप प्रत्यारोप गर्दा त्यो फोहर सिङ्गै पार्टीमाथि पर्छ भन्ने पनि सोचिन छाडी सकियो । आरोप चाहे माधवमाथि लागोस् वा वामदेवमाथि एउटाले पाखुरा खोल्दा हुन्छ भने अर्काले छाति खोल्न नहुने, छाती खोल्दा हुन्छ भने पैन्ट खोल्न किन नहुने र पैन्ट खोल्दा हुन्छ भने कट्ट खोल्न किन नहुने भन्ने स्थितिमा नेताहरूले पार्टीलाई पुऱ्याए । (पृ. २)

उपर्युक्त दृष्टिकोणबाट पनि स्पष्ट हुन्छ कि नेताहरू एकले अर्कालाई खुड्ल्याउँदै जाँदा उनीहरू नै नाङ्गिन पुगेका थिए । पार्टीको जिम्मेवार नेताहरू एक अर्काका विरुद्ध उत्रंदा त्यसबाट पर्न जाने नकारात्मक प्रभावका बारेमा कुनै महत्व दिएनन । नेताहरूका बीच भएका आरोपहरूको प्रतिस्पर्धामा मनमोहन अधिकारी निरिह देखिन्थे । हुन त जति नेताहरू विभाजित मनस्थितिमा पुग्दथे त्यति नै उनमा जिम्मेवारी थपिदै गएको देखिन्थ्यो । एकातर्फ पार्टी अध्यक्ष र अर्को तर्फ कम महत्वाकाङ्क्षी भएका कारणले दुवै पक्षले आफ्ना कुराहरू उनै मार्फत सुनाउथे । जुन स्वाभाविक पनि थियो । हुन पनि एमाले पार्टीभित्र उत्पन्न आन्तरिक विवादलाई समाधानको विन्दुमा पुऱ्याउन मनमोहन अधिकारीले कुनै न कुनै किसिमले समाधान गर्दै आएका थिए ।

त्यसपटक पनि पार्टीमा उठेको विवादलाई सामना गर्न उनले महासचिवलाई हटाउनु पर्ने कुनै त्यस्तो अवस्था सिर्जना नभएको र त्यसले पार्टीलाई कमजोर पार्ने तर्क राख्दै हतारमा आक्रोशित हिसाबले कुरा गर्नु पार्टी हित विपरित हुन्छ । महासचिव भन्ने पार्टीमा ज्यादै महत्वपूर्ण पद हो, व्यक्ति होइन, भनी विवादलाई मत्थर पार्ने प्रयास गरेका थिए । तर राजकुमार पोखरेलले पार्टीमा बहुमतले अभियोगपत्र दर्ता गरे पनि मनमोहन अधिकारीले निर्णय गर्ने कुरामा बाधा र अवरोध खडा गरेको भनी उल्लेख गरेका छन् (वि.सं.२०६९, पृ. १३५) । जुन थयार्थ थियो र त्यसो गर्न आवश्यक पनि थियो किनकी बहुमत पुऱ्याउदै महासचिव फेर्ने परम्परा गलत हो भन्ने कुरा पुष्पलाललाई महासचिवबाट हटाउदा नै सिद्ध भइसकेको थियो । जुन कुराको पुनरावृत्ति गर्न उनी तयार थिएनन ।

पार्टीमा कसैलाई कुनै व्यक्ति मन नपर्ने वित्तिकै आवेगमा आएर गलत प्रक्रियालाई पार्टीमा परम्परागत रूपमा बसालियो भने त्यसले व्यक्ति होइन पार्टी नै समाप्त पार्दथ्यो । त्यति बेला न नेता रहन्थ्यो न कसैलाई पार्टीबाट हटाउन नै आवश्यक पर्दथ्यो । पार्टीमा देखिएको विवादलाई सहज रूपमा टुङ्ग्याइएको बारेमा माधवकुमार नेपालले (वि.सं.२०५३ कार्तिक ३) मनमोहन अधिकारीको तारिफ गर्दै 'पार्टीमा एकताका निम्ति जुन स्थितिको सृजना भयो त्यसको सम्पूर्ण जस हाम्रो पार्टीका आदरणीय अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीलाई जान्छ । उहाँले असाध्यै बुद्धिमत्तापूर्ण ढङ्गले पार्टीलाई समेटेर, सम्हालेर लिएर जानु भयो' भनेका थिए (पृ. १) । तथापि मनमोहन अधिकारीको भूमिका त छुट्टै थियो त्यो भन्दा बढी नेताहरूले जसरी एक अर्कामाथि आरोप प्रत्यारोपको श्रुङ्खला सुरु गरेका थिए त्यसबाट नाङ्गीने अवस्था देखेर नै मिल्न बाध्य भएका थिए ।

पार्टीभित्र कहिले सन्धिको कारण, कहिले नेताहरूबीचको व्यक्तित्वको टकरावको कारण आरोप प्रत्यारोपको लगाउने क्रम बढ्दै गएका बेला त्यसको असर तल्लोतहका कार्यकर्ताहरूमा पनि परेको थियो । त्यस किसिमको विभाजित मनस्थितमा रहेका कार्यकर्ताहरूलाई एउटै भ्रन्डामुनि गोलबन्द गराउन लागेका र त्यसमा केही हदसम्म सफलता पनि पाएका थिए । उनले पार्टीमा खेलेको जिम्मेवारीपूर्ण भूमिका र सक्रियताले तत्कालीन नेकपा एमालेका कार्यकर्ताहरू उनी जीवित रहँदासम्म पार्टी विभाजन हुँदैन भन्नेमा विश्वस्त रहेका थिए । तर नेताहरूको पटकपटकको विवादको मूल चुरो नीतिको भन्दा पनि पदको थियो । पार्टीमा उठ्ने गरेका विवादहरूलाई भित्री रूपमा मिलाउन नसके पनि तत्कालको विवादलाई केही पछ्याडि धकेल्न सफल भएका थिए । त्यसो हुँदा पार्टीभित्र उनी आमकार्यकर्ताको आशाको केन्द्र बनेको अवस्था थियो ।

९.५ पून निर्वाचित अध्यक्ष

हरेक पाँचपाँच वर्षमा महाधिवेशन गर्नु पर्ने एमाले पार्टी विधान र संवैधानिक प्रावधानमा उल्लेख थियो । सोहीअनुसार वि.सं.२०५४ साल मङ्सिर १ गतेदेखि २३ गतेसम्म पार्टी मुख्यालय बलुवा बसेको केन्द्रीय कमिटीको बैठकले मध्यमाञ्चल र सुदूरपश्चिमाञ्चलमा पार्टीको कुनै पनि राष्ट्रिय स्तरको कार्यक्रम हुन नसकेको हुँदा छैटौँ महाधिवेशन नेपालगञ्जमा गर्ने भन्ने निर्णय गरेको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ पुस १) । साथै बैठकले महाधिवेशनमा प्रस्तुत गरिने महासचिवको राजनीतिक प्रतिवेदनलाई पनि सर्वसम्मत ढङ्गले पारित गरेको थियो । तर पार्टीको तत्कालीन कार्यनीति सम्बन्धी दुई फरकफरक दस्तावेजहरू स्थायी सदस्यद्वय के.पी.ओली र वामदेव गौतमले केन्द्रीय सदस्यहरूलाई वितरण गरी, आआफ्नो दस्तावेज पास गराउनपट्टी केन्द्रीत भएका थिए । त्यसो हुँदा दुवैलाई मिलाउन दस्तावेज मस्यौदा समिति गठन गरी कोसिस गरेको भए पनि उनीहरूलाई सहमतिमा ल्याउन नसकेपछि निर्वाचन नै निर्णयको अन्तिम माध्यम बनेको थियो । जसमा के.पी.ओलीद्वारा प्रस्तुत कार्यनीतिक दस्तावेजलाई बहुमतद्वारा पारित भयो ।

पार्टीको महाधिवेशनमा प्रस्तुत गरिने राजनीतिक प्रतिवेदन कार्यनीति, सङ्गठनात्मक प्रस्ताव, विधान, जाति भाषाजस्ता महत्वपूर्ण दस्तावेजहरू पनि बैठकले पारित गरेको थियो । पार्टीको महाधिवेशनमा प्रस्तुत गरिने नीति र विधानका साथै सो सम्बन्धमा आवश्यक अन्य कुराहरूका लागि बसेको बैठक चलिरहँदा मनमोहन अधिकारी अमेरिका गएकाले त्यसमा उपस्थिति थिएनन् । यता पार्टीको महाधिवेशन नजिकिदै गएको र पार्टीभित्र पनि विवादहरू प्रसस्त उठेको समयमा भएको त्यस्तो महत्वपूर्ण बैठकलाई छोडेर विदेश जानु गम्भीर कमजोरी थियो । उनको अनुपस्थितिका कारण पार्टीको बैठक लम्बिदै जाँदा नेताहरूबीच व्यक्तित्वको टकराव भनै बढ्न गएको थियो । पार्टीको जिम्मेवार नेता एवम् अध्यक्ष हुनुको नाताले उनले भ्रमणलाई भन्दा बैठकलाई महत्व दिनु पर्दथ्यो । जुन कुरालाई स्वयम् उनले पनि स्विकार गर्दै 'म नभएकै बेलामा कार्यनीतिक दस्तावेजमा मतदान भएर १८ र १४ को स्थिति भएछ जुन अनावश्यक थियो । मैले अमेरिकाबाट फर्केपछि त्यसलाई मिलाउन हद प्रयत्न गरे तर दुःखको कुरा म पनि असफल भएँ' (जनआस्था साप्ताहिक, वि.सं.२०५४ फागुन १३) भने पनि असफल हुनुमा के के कुरा बाधक रहे त्यो चाही प्रष्ट पारेको देखिदैन ।

पार्टीको कार्यनीतिक सम्बन्धी केपी ओली र वामदेव गौतमका बीच दुई फरक दस्तावेज आएपछि त्यसलाई समेटेर एउटै बनाउन गरेको लामो प्रयास सफल हुन सकेन । अन्तिम निर्णयका लागि निर्वाचन हुँदा वामदेव गौतमको पार्टीको कार्यनीति बहुमतद्वारा अस्वीकृत भए तापनि महाधिवेशनमा प्रस्तुत गर्ने फरक मत पार्टीको केन्द्रीय कार्यालयमा दर्ता गराए (नेकपा एमाले,

वि.सं.२०५४ पुस १) । अल्पमत र बहुमत दुवै थरी नेताहरू केन्द्रदेखि जिल्ला-जिल्ला पुगेर आफ्ना दृष्टिकोण राख्दै थिए भने कतै दुवैथरी प्रस्तोताहरू एउटै मञ्चमा बसेर आआफ्ना विचारहरू कार्यकर्ताहरूलाई बाँड्ने गरेका थिए (उपाध्याय, वि.सं.२०६२, पृ. ११५) । स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको शैलीमा त्यस्ता विचारहरूको प्रचारप्रसार हुनु राम्रो विषय भए तापनि त्यसक्रममा दूरदर्शी सोचको कमी खट्किएको थियो । अर्को तर्फ महाधिवेशनका लागि प्रतिनिधि चयन गर्ने क्रम पनि चलिरहेको थियो । आआफ्नो विचार समूहका प्रतिनिधि ल्याउने होडवाजी चलिरहँदा प्रतिनिधि छनोटमा धाँधली भएको भन्ने जस्ता आवाज पनि उठेका थिए । महाधिवेशन हुनु दुई दिनअघि बुटवलमा वामदेव गौतमले आफ्नो समूहको भेला गर्ने निर्णय गरेपछि त्यसमा मनमोहन अधिकारीले आपत्ति जनाएका थिए तर पनि उक्त भेला रोकिएन । पार्टीभित्र अध्यक्षको भनाइलाई लत्याउने अर्को श्रृङ्खला पनि सुरु भएको थियो ।

वि.सं.२०५४ साल माघ १२ गते नेपालगञ्जमा एमाले अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीले पार्टीको छैठौँ राष्ट्रिय महाधिवेशनको उद्घाटन गरेका थिए । महाधिवेशन हलमा पुगिसकेपछि नीति र नेतृत्वको विषयलाई लिएर ठूलै बहस हुने कुरा स्वाभाविक भए तापनि त्यस पटक नेताहरूमा विभाजित मनस्थितिले शीतयुद्धको काम गरेको थियो । त्यो वस्तुस्थिति बुझेका मनमोहन अधिकारीले महाधिवेशनको उद्घाटनका क्रममा 'कुनै पनि कुराको प्रारम्भ-भिन्नताबाट होइन एकताबाट गर्नुपर्छ । खोजीखोजी मतभेद र भिन्नताका कुराहरू अगाडि ल्याउनुभन्दा एकता र मिलनविन्दुका कुराहरू अगाडि सार्ने गर्नुपर्छ' (दृष्टि साप्ताहिक, वि.सं.२०५४ माघ १४) पार्टीमा मूलभूत कुराहरूमा एकता भएको हुँदा काम गर्ने क्रममा देखापरेका कतिपय कुराहरूलाई मिलाएर लैजान सकिने र लैजानु पर्ने कुरामा जोड रहेको थियो ।

महाधिवेशनको दोस्रो दिन सुरु भएको बन्दशत्रुमा महासचिव माधव कुमार नेपालले भाषण गर्दागर्दै बोल्न समय माग गरी रहेका वामदेव गौतमलाई समय नदिएपछि आफ्ना पक्षका प्रतिनिधिसहित उनले १० मिनेट महाधिवेशन बहिष्कार गरेका थिए । बन्दशत्रुको प्रारम्भ भएपछि पार्टीको बहुमत र फरक मतका नाममा कार्यकर्ताहरूले महाधिवेशन स्थललाई रणभूमी बनाउने तयारी गरिरहेका थिए भने ७७ वर्षीय मनमोहन अधिकारी बन्दशत्रुभित्रै एकताका लागि याचना गरिरहेका थिए । जुन याचनालाई स्वयम्ले (२०५७ भदौ ७) यसरी उल्लेख गरेको पाइन्छ :

पचहत्तर वर्ष नाघिसकेको डाँडापारिको घाम भइसकेको म बुढोको मधुरो स्वर ठूलो आवाजमा नसुनिएला तर पनि यो मेरो भित्री हृदयको आवाज हो, पीडा हो । मैले आफ्नो जिन्दगीको ठूलो भाग यो आन्दोलनको सफलता र एकताको निम्ति खर्च गरेको छु । मलाई विवादग्रस्त, कलह र झगडामा फसेको कम्युनिस्ट पार्टीको नेता होइन, एकीकृत र एकताबद्ध कम्युनिस्ट पार्टीको एउटा कार्यकर्ताको रूपमा मर्ने इच्छा छ । बाँचुन्जेल मात्र होइन, पुस्तौपुस्तापछिसम्म पनि हाम्रो पार्टी अझ एकताबद्ध, बलियो र लोकप्रिय हुँदै जाओस् भन्ने मेरो चाहना छ । त्यसैले म पार्टीका सबै नेता र कार्यकर्ताहरूलाई

आ-आफ्नो ठाउँमा कम्युनिष्ट आचरणसहित अधि बढ्न, विवेकसम्मत ढङ्गले सोच्न, मेरो गोरुको बाह्रै टक्का भन्ने हठ नलिन र पार्टीलाई एकताबद्ध ढङ्गले अधि बढाउन क्रियाशील हुनुहोस् । (पृ. २)

उपर्युक्त भनाईलाई हेर्दा के देखिन्छ भने कम्युनिस्ट आन्दोलनका विभिन्न चरण पार गरेका मनमोहन अधिकारीले पार्टीमा देखिएका विवादलाई नचर्काउन र उत्तेजित हुन खोजेहरूलाई सकेसम्म रोक्ने उद्देश्यले अनुनय विनय गरेका थिए । साना विवादपछि दर्जनौं खेमामा विभाजित भएको कम्युनिस्ट पार्टीले पुन त्यही इतिहास नदोहर्नाओस भनी कामना गरेको स्पष्ट बुझिन्थ्यो ।

पार्टीका विवादित विषयहरूलाई एक पक्षले विभाजनकै लागि जबरजस्ती विवादको मुद्दा बनाईरहेकै अवस्थामा महाधिवेशन सुरु भएको थियो । पार्टीभित्रका विवादित विषयहरू अझै जटिल बन्न जाने गरी एक पक्षले विभिन्न गोप्य भेला गरी विभाजनको मनसायलाई महाधिवेशन हलभित्र र बाहिरसमेत खुल्ला रूपमा प्रकट गर्न थालेपछि मनमोहन अधिकारी अति नै आक्रोसित मुद्रामा देखिएका थिए । उनले महाधिवेशनलाई सफल हुन नदिने र पार्टीलाई विभाजित अवस्थामा पुऱ्याउन खोजेहरूलाई महाधिवेशन हलभित्रैबाट चुनौती पनि दिएका थिए (भट्टराई, वि.सं.२०५८, पृ. ४३) । महाधिवेशन असफल हुनु भनेको पार्टी विघटनको दिशातिर उन्मुख हुनु हो भन्ने कुरा उनले राम्रोसँग बुझेका थिए । त्यसकारण 'कसैले यो महाधिवेशनलाई भाड्न र वातावरणलाई तनावग्रस्त पार्न खोज्यो भने र आवश्यक पऱ्यो भने म आफैँ डण्डा लिएर गेटमा उभिने छु । हामी यो महाधिवेशनलाई कुनै पनि हालतमा असफल हुन दिने छैनौं' भन्दै महाधिवेशनलाई खेलाचि नसम्भनसमेत आग्रह गरेका थिए । महाधिवेशन हलमा दुवै पक्षका नेताहरूले प्रस्तुत गरेका दस्तावेजहरूमा कार्यकर्ता बीचमा मतदान नै गर्नुपर्ने स्थिति आएको थियो ।

एउटै पार्टीभित्र भए पनि नेतृत्व लिन खोज्ने सवालमा अल्पमत र बहुमतमा विभाजित भई सर्वसहमतिमा नेतृत्व चयन हुन नसकेपछि हुन गएको चुनावी प्रक्रियामा अल्पमत पक्षधर वामदेव गौतमसहितका नेताहरूले पार्टीको नेतृत्वका लागि उम्मेदवारी दिन अनिच्छा प्रकट गरे । त्यस्तो अवस्थामा मनमोहन अधिकारी, के.पी.ओलीलाई साथमा लिएर अल्पमत पक्षलाई मनाउन प्रयास गरेका थिए (के.सी., वि.सं.२०६४, पृ. १७१) । फरकमत पक्षलाई सम्मानजनक तथा बहुमत पक्षलाई आरामदायी बहुमत केन्द्रीय कमिटीमा दिनु पर्ने उनको स्पष्ट दृष्कोण रहेको थियो । अधिवेशनले नयाँ नेतृत्वको चयन गर्दा फरकमत पक्षका नेताहरूलाई समेत उम्मेदवारी दिन अनुरोध गरेका भए पनि उक्त पक्षका नेताहरू कसैले पनि उमेदवारी दिएनन् । त्यही समयमा उनीहरू कर्णाली चिसापानी पुगेर आफ्नो रणनीति बनाउँदै उम्मेदवारी दिएर निर्वाचनमा नजाने निर्णयमा पुगेका थिए (ज्ञवाली, वि.सं.२०७० फागुन १०) ।

नेतृत्व चयन गर्ने सवालमा बहुमत पक्षका उम्मेदवारहरूलाई बाटो खुल्ला छाडि दिए पनि अल्पमत पक्षका कुनै पनि नेताहरू केन्द्रीय कमिटीमा नबस्दा पार्टी काममा अप्ठ्यारो स्थिति

आउने महसुस गर्दै उनीहरूलाई समेट्ने हिसावले पूर्णकालीन सदस्यहरूमध्ये ८ र वैकल्पिक सदस्यहरू मध्ये एक स्थान अल्पत पक्षसँग सहमति भएमा पूर्ति गर्ने गरी २७ जना पूर्णकालीन र ८ जना वैकल्पिक सदस्यका लागि निर्वाचन भयो । पार्टीमा विभाजन आउने सम्भावनाको ख्यालै नराखी उनीहरूका लागि केही स्थानमात्र सुरक्षित राख्ने गरी नेतृत्वको छनौट गर्‍यो जुन अल्पमत पक्षले स्वीकार गरेनन् । उक्त निर्वाचनबाट निर्वाचित केन्द्रीय कमिटीको पहिलो बैठक नेपालगन्जमै बस्यो । बैठकले मनमोहन अधिकारीलाई अध्यक्ष र माधव कुमार नेपाललाई महासचिवमा निर्वाचित गर्‍यो (छलफल साप्ताहिक, वि.सं.२०५४ माघ २६) । तर पार्टीबाट जारी हुने अन्तर पार्टी निर्देशनमा पदको बाँडफाँडका बारेमा उल्लेख गरेको भए पनि अध्यक्ष र महासचिवको उल्लेख गरिएको छैन (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४) । त्यसबाट छलफल साप्ताहिकको समाचार बढी विश्वासनीय देखिन्छ । बहुमतपक्षले खाली छोडेका पदमा मनोनित भएर नजाने मनसाय अल्पमत पक्षका नेताहरूले गरेका थिए । वास्तवमा परिणाम पनि त्यस्तै हुन गयो । अल्पमतको पक्षमा रहेका नेताहरूले अन्ततः पार्टी नै विभाजन गरेर छैटौँ महाधिवेशनबाट निर्वाचित नेतृत्व र त्यसले पास गरेको नीतिलाई चुनौति दिए । पार्टी विभाजनमा दुवै पक्ष जिम्मेवार रहे पनि महाधिवेशनबाट निर्वाचित नेतृत्व र नीतिलाई चुनौती दिदै अर्को पार्टी गठन गर्नुले बढी दोष पार्टी छाडेर जानेहरूको देखिन्छ ।

९.६ पार्टी विभाजन र मनमोहन अधिकारी

एमालेले गठन गरेको अल्पमतको सरकारमा पार्टी महासचिव माधव कुमार नेपालले उपप्रधानमन्त्रीको पद सम्हालेपछि पार्टी सञ्चालन गर्न पार्टीको विधानमा नभएको तर आवश्यकता महसुस गरी उपमहासचिवको पद सिर्जना गर्ने निर्णय गर्‍यो (हफ्टन, रेपर, ह्वीलपटन, सन् १९९९, पृ. २११) । सोही निर्णय बमोजिम उपमहासचिव पद सिर्जना गरी वामदेव गौतमलाई जिम्मेवारी सुम्पियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५१ माघ २७) । पार्टी विधानमै नभएको पद सिर्जना गरेर सत्तामा जान नपाएका नेताहरूलाई थामथुम पार्ने नीति वास्तवमा खण्डन गर्न लायक थियो । त्यो कार्यले दूरगामी रूपमा पार्ने असरलाई तत्कालका लागि सत्ताको स्वादले नेताहरूलाई विसाई दियो । एमाले नेतृत्वको सरकार विघटन भएपछि माधव कुमार नेपाल पार्टीमा सक्रिय रहन थाले । उपमहासचिव पद र सोही पदमा रहेका वामदेव गौतमलाई उक्त पदबाट हटाइयो । पार्टीको उक्त निर्णयले आफूहरूको मानमर्दन गरेको ठानी त्यो एउटा प्रतिशोधको विषय बन्न पुग्यो । पार्टीमा प्रष्ट रूपमा दुई धार देखिए । ती मध्ये एउटाको नेतृत्व माधव नेपाल र के.पी ओली र अर्को वामदेव गौतम र सी.पी.मैनालीले गर्न थाले । १५ वर्षदेखि उत्तर र दक्षिण ध्रुवमा उभिदै आएका वामदेव गौतम र सी.पी.मैनालीमा यो विवादले निकटता ल्यायो (पोखरेल, वि.सं.२०६९, पृ.१३४) । जुन कुरामा लक्ष्मण राजवंशी पनि सहमत हुँदै भन्छन् एमाले नेतृत्व गरेको सरकारको मन्त्रीबाट हटाइएका

सी.पी.मैनाली र उपमहासचिवबाट पदसहित हटाइएका वामदेव गौतम आफूहरूमाथि पार्टीबाट गरिएको व्यवहारले एक ठाउँमा जोडिदै जान थाले (राजवंशी, वि.सं.२०७१ बैशाख १) । त्यतिबेलाको नेकपा एमालेको अवस्था र नेताहरूको महत्वाकाङ्क्षाका सम्बन्धमा सुरेन्द्र के.सी.को (वि.सं.२०६४) धारणा यस्तो रहेको पाइन्छ :

मदन भण्डारीको व्यक्तित्वले थिचेको एमाले उनको निधनपछि समान स्तर र प्रायः एउटै पिँढीका व्यक्तिले भरिएको हुँदा कसैले कसैलाई मान्ने अवस्था थिएन । पार्टी अध्यक्ष मनमोहन अधिकारी बयोवृद्ध र वरिष्ठ नेता भए तापनि उनी पार्टीका शोभामात्र थिए । लामो समयदेखि संस्थापन पक्षले अल्पमत पक्षका सी.पी.मैनालीलाई नियन्त्रणमा राख्दै आएको भए तापनि मदन भण्डारीको शेषपछि त्यो स्थान हठी र महत्वाकाङ्क्षी नेता वामदेव गौतमले लिए । (पृ. १६९)

उपर्युक्त विश्लेषणलाई हेर्दा के देखिन्छ, भने मदन भण्डारीको निधनपछि पार्टीमा कुशल नेतृत्व गर्न सक्ने क्षमता भएको नेताको अभाव भएको बुझिन्छ, भने मनमोहन अधिकारी निर्णायक भन्दा पनि स्थापित नेताका रूपमा रहेको पाइन्छ । हुन पनि माले र मार्क्सवादीका बीच एकीकरण हुनु अघि नै मालेभित्र अन्तर्द्वन्द्व छँदै थियो । त्यसलाई मिलाउने काम मनमोहन अधिकारीबाट समेत हुन सकेको थिएन ।

पार्टीभित्र निकै विवादको विषय बनेको महाकाली सन्धि एमालेको सर्माथनमा पारित भएको थियो । पार्टीभित्रको आन्तरिक किचलोलाई राजनीतिकरण गर्दै 'एमाले कति ज्यूँदो छ कति मुर्दा' भन्ने शीर्षकमा किताव समेत प्रकाशमा आयो । त्यसमा एमालेको राष्ट्रघाती चरित्र, भारत परस्त अवसरवादी र गैरक्रान्तिकारीका विरुद्ध अगाडि आउने त्यसका नेताहरूसित एकतावद्ध कायम गर्ने उल्लेख थियो (सिंह, मिति अनु. पृ. १३) त्यतिबेला अन्य वामपन्थी दलहरू पनि एमालेभित्रको विवादमा खेल्न चाहिरहेका थिए । पार्टीभित्रै पनि अनुशासन पद्धति राम्रो गरी स्थापित हुन नसकेको र पार्टी कमिटीका र व्यक्तिगत गोपनियताहरू बाहिर गइरहेको भनी चिन्ता गरिएको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०४८ कार्तिक २२) । त्यसरी पार्टी क्रमशः ध्रुविकरण हुँदै गयो । मनमोहन अधिकारी त्यतिबेला पार्टीको निर्देशन उल्लङ्घन गर्ने र जबरजस्ती पार्टीलाई विभाजित गर्न खोज्ने प्रवृत्तिका विरुद्ध निकै खरो ढङ्गले उत्रिएका थिए । त्यसै क्रममा वि.सं.२०५३ माघ २८ गतेबाट सुरु भएको केन्द्रीय कमिटीमा पार्टीभित्र एउटा विवाद नसल्दकै अर्को थपियो । अल्पमत पक्षका नेताहरूले बहुमत पक्षका माधव कुमार नेपाललाई महासचिवबाट हटाउनु पर्ने माग गर्न थालेका थिए । तर महासचिवको पद व्यक्ति नभइ सङ्गठन भएको हुँदा त्यस्तो हुन नसक्ने भन्दै विवादलाई साम्य पार्ने प्रयास गरेका थिए । फलतः महासचिवका विरुद्ध प्रस्तुत १५ वुँदे आरोप पत्रका सम्बन्धमा महासचिवले आफूबाट हुन गएका कमी कमजोरीबारे आत्मालोचना गर्दै स्पष्टिकरण दिए भने महासचिवले राजीनामा दिनुपर्छ भन्ने प्रस्तावलाई आर.के.मैनालीले फिर्ता लिएपछि एक मतले सहमति जनायो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५३ चैत्र १५) । त्यो समय नीतिगत भन्दा पनि कसरी

हुन्छ, एक पक्षले अर्को पक्षलाई कमजोर पार्ने, मानमर्दन गर्ने, कुरा नै विषय बनेका थिए । मनमोहन अधिकारीलाई बारम्बारका यस्ता क्रियाकलापले चिन्तित बनाएको थियो । उनी त्यो समयमा युद्धबाट हारेर फर्केको सिपाही जस्तो अवस्थामा पुगेका थिए ।

एमाले पार्टीमा कहिले सन्धिकारणले, कहिले नेताहरूको व्यक्तित्वको टकरावका कारणले हुने गरेका आरोप प्रत्यारोपहरूको असर तल्लो तहसम्म पर्न गयो । विभाजित मनस्थितिमा रहेका कार्यकर्ताहरूलाई एउटै भन्डामुनि गोलबद्ध गराउन केही नेता तथा कार्यकर्ताहरू त्यति नै सक्रिय भएर लागेका थिए । त्यसमा पनि मनमोहन अधिकारीको भूमिका सबैभन्दा महत्वपूर्ण रह्यो । उनले विभाजित मनस्थितिमा रहेका कार्यकर्ता र जिल्ला कमिटीका पदाधिकारीहरूलाई अनुरोध गर्दै नेताको पछि नलाग्नुहोस्, पार्टी फुट्दैन-फुट्दैन र फुट्दैनै सक्दैन । यदि कसैले पार्टी फुटाउने सन्देश लिएर आउछन् भने तिनलाई कालोमोसो दलिदिनुहोस् भन्दै पार्टी एकताको पक्षमा मनोवैज्ञानिक दबाव दिएका थिए । हुन पनि बारम्बार पार्टीमा उत्पन्न हुने गरेका त्यस खालका विवादलाई सल्टाउदै आएको हुँदा कार्यकर्ताहरूमा उनी रहँदासम्म पार्टी विभाजन हुँदैन भन्ने विश्वास रहेको थियो । उनका भनाई र विभाजनको मनस्थितिमा पुगेका नेताहरूलाई पटकपटक सम्झाइबुझाई गर्दै आएको हुँदा नेतृत्व तहमा भन्दा पनि कार्यकर्ताका माझमा मनमोहन अधिकारीप्रति दिनप्रतिदिन आशा बढ्दै गएको थियो ।

पार्टी नेतृत्वदेखि कार्यकर्ता पङ्क्तिमा हुर्कदै गएको निम्न पूजीवादी चिन्तन, सामन्तवादी संस्कार र नेताहरूका बीचको जुँगाको लडाईं चलिरहेकै अवस्थामा पार्टीको छैटौं महाधिवेशन भएको थियो । महाधिवेशनले के कस्तो नीति पास गर्छ, भन्नुभन्दा पनि निर्णायक तहमा आफूले भनेजस्तो हुन्छ कि हुँदैन भन्ने सोचले नेताहरूमा घर गरेको थियो । त्यसैले महाधिवेशन हल पुगेर सारा प्रक्रियामा सहभागी भएर पनि नेतृत्व चयन गर्ने बेलामा बहिष्कार गर्ने काम भयो । त्यसभन्दा अगाडि अल्पमत पक्षले पाएको २८ प्रतिशत मतका आधारमा पनि स्थान सुरक्षित गर्ने सवालमा मनमोहन अधिकारीले पार्टीमा प्रस्ताव राखेका थिए । उनले पार्टी चलाउनेहरूलाई बहुमत र अल्पमत पक्षलाई सम्मानजनक ठाँउ दिनुपर्छ भन्ने स्पष्ट धारणा राखेका थिए । तर त्यसमा सहमत नभएर अल्पमत पक्ष अधिवेशन छाडेर हिडेपछि निर्वाचित भएका नेताहरू पनि उत्साहित थिएनन् । एउटै पार्टीका नेताहरू महाधिवेशन सकेर फर्कदै गर्दाको क्षणलाई सहाना प्रधानले 'महाधिवेशन सकेर काठमाडौं फर्कदै गर्दा माधव कुमार नेपाल, मनमोहन अधिकारी सबै संगै रहेका थियौं । तर कसैले कसैलाई बोलाएनौ, मलामीबाट फर्केभै चुपचाप थियौं' भनी उल्लेख गरेकी छन् (श्रेष्ठ, वि.सं.२०६०, पृ. १९४) । कुनै पनि पार्टीका लागि महाधिवेशन हल नै पार्टीमा देखिएका यावत विवादको टुङ्गो लगाउने र पार्टीको भावी रणनीति तर्जुमा गर्ने अन्तिम ठाउँ हो । तर एमालेको त्यो महाधिवेशन उक्त कुराको छिनोफानो गर्नमा चुकेको थियो ।

नेकपा एमाले कम्युनिस्ट पार्टीहरू मध्येको मूलप्रवाह भएको र आफू त्यसको अध्यक्ष हुन पाएकोमा मनमोहन अधिकारीमा आत्मासन्तोष थियो । तर आफ्नै जीवनकालमा त्यही पार्टी विभाजित हुने अवस्थामा पुगेबाट निकै गम्भीर भएका थिए । त्यसैले उनले उत्तेजनामा आएर अधिवेशन छाडेर हिँडेकाहरूलाई पार्टीमा नै ठाउँ दिएर राख्न दुवै तर्फका नेतालाई सम्झाउँन थालेका थिए । वार्ताका क्रममा वामदेव गौतमले ४० प्रतिशत सङ्ख्याको माग गरेका थिए । तर ३५ प्रतिशतसम्म प्रतिनिधित्व गराउन पहल गर्दै गर्दा उनीहरूले नयाँनयाँ मागहरू थप्दै छैटौँ महाधिवेशन बढेर गर्नुपर्छ, केन्द्रीय कमिटी भङ्ग गर्नुपर्छ, नयाँ केन्द्रीय कमिटी बनाएर एक वर्षभित्र विशेष महाधिवेशन बोलाउन आह्वान गर्नुपर्छ, तबमात्र कुरा मिल्छ भन्ने प्रस्ताव राखेपछि मनमोहन अधिकारीले गरेको प्रयास निरर्थक बन्दै गएको थियो (छलफल साप्ताहिक, वि.सं.२०५५ वैशाख ६) । तथापि उनले अन्तिम समयसम्म पनि प्रयास जारी राखेका थिए ।

वि.सं.२०५४ सालको फागुन २० र २१ गते विहान वामदेव गौतमसँग छलफलका लागि प्रयास गर्दा आफूहरू अगाडि बढिसकेकाले पछि नफर्कने बताउँदै वार्ता गर्न अस्विकार गरेका थिए । उनले आफ्नो हठ नछाडेपछि मनमोहन अधिकारी पनि केही कडा रूपमा प्रस्तुत हुने सोचमा पुगे । यहाँ निर विचारणीय कुरा के थियो भने वामदेव गौतमले कार्यकर्ताका बीच पार्टी नफुटाउने गरी धारणा राख्दै आफूहरू अल्पमतमा परे पनि महाधिवेशनले पारित गरेको विचारलाई शीरोधार्य गरेर जिम्मेवारी पुरा गर्ने भन्दै आएका थिए (अधिकारी, वि.सं.२०५४ चैत्र १८, पृ. ४) तर मनमोहन अधिकारीले गरेका यावत कुराहरूलाई लत्याउँदै सुरुमा संसदीय दललाई र केही दिनपछि पार्टीलाई विभाजित गरी नेकपा (माले) नामको नयाँ पार्टी गठन गर्ने काम भयो । त्यतिबेला मनमोहन अधिकारीले 'मैले पार्टी विभाजन नहोस् भनेर हर प्रयत्न गरें । पटकपटक निवास बोलाएर कुराकानी पनि गरें । विभिन्न अप्सनहरू पनि दिएँ तर वामदेव गौतमलाई पद चाहिएको रहेछ ती अप्सनको सुनवाई नभएको' दुखेसो पोखेका थिए भनी एक अनुसन्धानकर्ताले उल्लेख गरेका छन् (ढुङ्गेल, वि.सं.२०६०, पृ. ९८) । वामदेव गौतमलगायतका केही नेताहरूले एमाले पार्टीलाई विभाजन गर्ने पक्का जस्तै भइसकेपछि त्यसलाई रोक्ने उद्देश्यले उनीसहितका दशजना नेताहरूलाई विधानअनुसार पार्टीको सदस्यता समाप्त गरी नेकपा एमाले संसदीय दलको सदस्यबाट समेत हटाउने निर्णय गरेको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ फागुन २६ र प्रश्रित, वि.सं.२०७० श्रावण १३) । 'पार्टी विभाजन हुनभन्दा अगाडि नै नेताहरूलाई कारवाही गरेर बाटो खुलाउन मनमोहन अधिकारीले पनि सहयोग पुऱ्याए' भन्ने पनि उनलाई आरोप लाग्ने गरेको थियो । त्यस आरोपका सम्बन्धमा मनमोहन अधिकारीको प्रतिक्रिया छलफल साप्ताहिकमा यसरी उल्लेख गरेको पाइन्छ :

पार्टी फुटाउनबाट जोगाउन कै लागि मैले त्यसो गरेको हुँ र त्यो अधिकार मलाई थियो । किनभने म पार्टी र संसदीय दल दुवैको अध्यक्ष थिए । त्यहाँ मलाई एक बचन पनि नसोधि उनीहरू कांग्रेससित साँठगाँठ गरेर खुमबहादुर खड्कालाई गुरु थापेर पार्टी फुटाउने जस्तो अपराधमा लाग्छन् भने मैले पनि केही त गर्नु पर्‍यो नी । (वि.सं.२०५५ साउन १०)

एकातिर मनमोहन अधिकारीले दुवै पक्षलाई मिलाउन हरसम्भव प्रयास गरेका थिए भने पार्टीकै केही नेताहरूले समेत 'कुचो लगाउनु पर्ने कसिङ्गर हावाले उडाउदा किन खुसी नहुने' भन्ने र अर्को थरिका केही नेताहरूले 'कम्युनिस्ट पार्टीभिन्न अन्याय सहेर बस्नु हुदैन' भन्ने अतिवादी सोच रहेकाहरू बीच मनमोहन अधिकारीको प्रयास निरर्थक सावित भएको थियो । त्यतिबेला एमाले पार्टीको विभाजनमा दुवै पक्ष जिम्मेवार रहेका थिए । तर को बढी जिम्मेवार थियो भन्ने कुरा खोजिको विषय हुन सक्दछ ।

कतिपय व्यक्तिहरूले मनमोहन अधिकारीले चाहेका भए पार्टी विभाजनलाई रोक्न सक्थे भन्ने भनाई पनि रहेको पाइन्छ । त्यस सम्बन्धमा आर.के.मैनालीले 'पाँचौँ महाधिवेशनको तुलनामा छैठौँ महाधिवेशनसम्म आइपुग्दा एक पटक प्रधानमन्त्री भइसकेका हुनाले मनमोहन अधिकारीको व्यक्तित्व अलि उच्च बनेको थियो । पार्टीमा उनको कुराले ठाउँ पाउँदै गएको थियो । त्यस्तो अवस्थामा उनले गर्नुपर्ने जति प्रयास गर्न सकेका थिएनन्' भनी आलोचना गर्ने गरेको पनि पाइन्छ (मैनाली, वि.सं.२०७० जेठ ११) । यसै गरी सहाना प्रधानले 'मनमोहन आफू पार्टी अध्यक्ष भएको नाताले हलमा उठेर अलिक मतविरोधलाई साम्य पार्ने काम गर्नु भएको भए शायद पार्टीमा विग्रह उत्पन्न हुदैनथ्यो होला' भनेकी थिइन् (श्रेष्ठ, वि.सं.२०६०, पृ. १९३) । एमाले पार्टीले भने राष्ट्रिय महाधिवेशन स्थलदेखि नै लगातार अध्यक्ष कमरेड लगायतका नेताबाट व्यापक रूपमा एकताका लागि प्रयास भएको उल्लेख गरेको छ (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ फागुन ५) । पार्टी फुटाएर जाने नेताहरूले त्यसो भनिरहँदा अन्तिम अवस्थासम्म गरेको प्रयासका सम्बन्धमा स्वयम् मनमोहन अधिकारीको भनाईलाई छलफल साप्ताहिकले यसरी उल्लेख गरेको पाइन्छ :

मैले अन्तिम समयसम्म पनि एकताको प्रयास गरेको थिए । नेपालगञ्जको महाधिवेशन हलमा पनि अन्तिम अवस्थामा मात्र नोमिनेशन गरेको हुँ । त्यसबेला अल्पमतमा परेका सबैलाई नोमिनेशन गर्न आग्रह गरेको थिएँ, तर मानेनन् । एमालेलाई माफियाको पैसा र प्रतिक्रियावादीहरूको आश्वासनको भरमा फुटाएको हो । अहिले त्यसको पुरस्कार खोजिरहे पनि एक दिन उनीहरूले यसको सजाय पाउने छन् । (वि.सं.२०५५ साउन १०)

उपर्युक्त भनाईबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि मनमोहन अधिकारीले पार्टी एकताका निम्ति अन्तिमसम्म पनि प्रयास जारी राखेका थिए । तर जस जसले विवादलाई बढाए तिनीहरू अरु कतैबाट निर्देशित भएर आएका थिए । त्यसैले आफूले सम्झाएका कुरालाई महत्व दिएनन् भन्ने देखिन्छ ।

माथि उल्लेख भएका विभिन्न नेताहरूका भनाई र तर्कलाई विश्लेषण गर्दा नेताहरूमा नीतिगतभन्दा व्यक्तित्वको इगो बढी हावी थियो । पार्टीमा कार्यकारी पद अध्यक्ष नभई महासचिव भएको हुँदा उनको दृष्टिकोण नै बढी निर्णायक हुने भएकाले मनमोहन अधिकारीले जति नै प्रयास गरे पनि त्यो अन्तिम निर्णय हुन सक्दैनथ्यो । यद्यपि उनले गर्न सक्ने जति प्रयास नगरेको भन्ने भनाई तथ्यमा आधारित छैन । बरु के भन्न सकिन्छ, भने मनमोहन अधिकारीले सम्झाएका बेला उनका कुरालाई कुनै महत्व नदिने तर समय वितिसकेपछि उनले 'यस्तो गरेको भए हुने थियो' भन्नुको कुनै अर्थ देखिदैन । पार्टी विभाजनमा उनको अहम् भूमिका कतै देखिदैन तथापि पार्टी अध्यक्ष हुनुका नाताले केही कमजोरी अवश्य रहेका थिए ।

९.७ पार्टी विभाजनपछिको राजनीति

कम्युनिस्ट पार्टीभित्र प्रक्रिया जस्तै बनेको पार्टी फुट्ने क्रममा अर्को एउटा अध्याय थपिएको थियो । नेताहरू स्वयंमूले ठूलो त्याग र बलिदान दिएर मुलुककै ठूलो पार्टी बनाए पनि त्यसलाई विभाजन गर्दा खासै हिनताबोध भए जस्तो गरेनन् । महाधिवेशनदेखि पार्टी विभाजन हुँदासम्मको घटनाक्रमले जीवनको उत्तरार्धमा पुगेका मनमोहन अधिकारीलाई दुःखी बनाएको थियो । त्यसो हुँदा सम्पूर्ण एमाले कार्यकर्तालाई अपिल गर्दै नेपाली जनताले विश्वास गरेको पार्टी विभाजन नहोस् भन्ने लाखौं जनता र हजारौं कार्यकर्ताको चाहनालाई पार्टी फुटाएर जानेहरूले लत्याइदिए पनि पार्टी विभाजित नहोस् भन्ने सक्रियतालाई अझ बढाउन आफ्नो ठाँउबाट भन् क्रियाशील रहन अनुरोध गरेका थिए । एमालेलाई माफियाको पैसा र प्रतिक्रियावादीहरूको आश्वासनको भरमा फुटाइएको हो । उनीहरूलाई यसको सजाय दिनु पर्छ भन्ने दृष्टिकोण रहेको थियो ।

केन्द्रबाट पार्टी विभाजन भएपछि तल्लो तहमा त्यसको प्रभाव कम परोस् भन्ने उद्देश्यका साथ पार्टीका जिल्ला सम्मेलन उद्घाटन गर्नेदेखि क्षेत्रीय र सामाजिक सङ्घ सङ्गठनका कार्यक्रममा मनमोहन अधिकारी सहभागी हुने गरेका थिए । त्यस क्रममा उनको शारीरिक अवस्था अझै कमजोर बन्दै गएको थियो । आफ्नो जिर्ण शरीरमा अदम्य उत्साह भरेर जिल्ला जिल्ला पुग्ने क्रममा फुटेको पार्टी शक्तिमा एकीकृत जीवन र शक्ति आजर्न नगरी विश्राम नगर्ने दृढता व्यक्त गरेका थिए । उनको दृढताले पार्टी कार्यकर्तालाई उर्जा मिलेको थियो । पार्टी फुटको बारेमा जनतालाई तथ्यपरक जानकारी गराउने उद्देश्यसहित अन्य ३७ सुत्रीय माग राख्दै मेचीकाली जागरण यात्रा २०५५ माघ १६ देखि कञ्चनपुरबाट मनमोहन अधिकारीले सुरु गरेका थिए (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५५ मङ्सिर ७) । तथापि 'त्यसअघि नै फुटेर गएकाहरू आउन तयार भएको खण्डमा सम्मान साथ राख्न तयार हुनुपर्ने र विभाजनका विरुद्ध जुट्न जति तयार छौं उचित

आधारमा हुने एकताका लागि उत्तिकै तयार बनौं । त्यसो गर्नु भन्ने हामी बलियो हुने छौं' भन्ने स्पष्ट दृष्टिकोण राखेका थिए (दृष्ट साप्ताहिक, वि.सं.२०५४ चैत्र १८) । त्यसैको परिणाम स्वरूप एमालेबाट फुटेर बनेको माले पार्टी चार वर्षपछि नै पुनः एमालेसँग एकीकरण हुन पुगेको थियो । हुन त माले र एमालेको एकीकरण मनमोहन अधिकारीको जीवनकालमा सम्भव हुन सकेन । यद्यपि मनमोहन अधिकारीले एमालेलाई सुदृढ पार्न निरन्तर लागि रहेका र साङ्गठनिक अवस्था मजबुत रहेकै कारण त्यो एकता सम्भव भएको थियो ।

नेपालको राजनीतिमा राम्रो काम गरेर अगाडि आउनुभन्दा अर्कालाई फुटाउने, कुनै न कुनै किसिमबाट कमजोर बनाउने र राजनीतिक उद्देश्य पुरा गर्ने संस्कार बढी रहेको दृष्टान्त छुँदैछ । त्यसैक्रममा विदेशी इशारामा एमाले पार्टीमा विभाजन ल्याउन धेरै कोशिस भएका थिए । तर त्यस पटक भने केही तस्करहरूलाई समेत प्रयोग गरेर पार्टी फुटाउन उनीहरू सफल भए भन्ने मनमोहन अधिकारीको भनाई रहेको थियो भनी राजकुमार पोखरेलले उल्लेख गरेका छन् (वि.सं.२०६९, पृ. १३६) । जुन कुरालाई लेखक स्वयंले पनि पुष्टि गरेका छन् । हुन पनि एमालेलाई कमजोर नबनाएसम्म प्रतिस्पर्धि दल नेकालाई पनि सजिलो थिएन । त्यस बेला नेकाको तर्फबाट विजयी नेता रामचन्द्र पौडेल संसदमा सभामुख रहेका थिए । उनले मनमोहन अधिकारीको उजुरीमाथि सुनुवाइ नगरी पहिले पार्टी विभाजनको निवेदनमाथि कारवाहि गरेर एमालेको विभाजनमा सहयोग पुऱ्याएका थिए (पराजुली, वि.सं.२०६९ फागुन ४) । एमाले पार्टीलाई विभाजन गर्न भूमिका खेलेको आरोप लाग्दै आएका त्यसबेला गठित सूर्यबहादुर थापा नेतृत्वको सरकारका गृहमन्त्री तथा नेकाका नेता खुम्बहादुर खड्काले एमाले विभाजन भएको १६ वर्षपछि बुधवार साप्ताहिक (वि.सं.२०७१ असोज २९) पत्रिकालाई दिएको एक अन्तर्वार्तामा त्यसबेलाको घटनाका बारेमा यसो भनेको पाइन्छ :

प्रतिनिधिसभामा भाषण गर्दा मनमोहन अधिकारीले भनेका थिए आज हाम्रो पार्टी गृहमन्त्री खुम्बहादुर खड्काजीले फुटाई दिनु भएको छ । तपाइलाई म वुढाका यस्ता सेता दाहीको श्राप लाग्ने छ । आज कहिले काही सोच्छु मनमोहनजीको त्यही श्राप लाग्यो । वास्तवमा एमाले नफुटाएको भए मेरो यो हालत हुने थिएन । किनभने चुनावबाट एमाले पहिलो पार्टी बन्ने थियो । कांग्रेसमा अहङ्कार आउने थिएन । त्यसपछि परिस्थितिले अर्को बाटो लिने थियो । (पृ. ५)

उपर्युक्त भनाइबाट स्पष्ट हुन्छ कि मनमोहन अधिकारीले जस जसले पार्टी फुटाउन चाहेका थिए ती सबैको चाहनालाई वामदेव गौतमले पुरा गरिदिए भन्ने कुरा यथार्थको नजिक देखिन्छ । हुन पनि संसदमा ९० सिट ल्याउन सफल भएको नेकपा एमाले संसददेखि गाउँसम्म शासन गर्न सक्ने पार्टीलाई चारैतिरबाट सबै शक्ति लगाएर फुटाएका थिए । एमालेको विभाजनपछि संसदमा नेका सबैभन्दा ठूलो दल बनी उसैले सरकारको नेतृत्व गर्न थाल्यो । एमाले विरोधी शक्तिको लहैलहैमा पार्टी नफुटाएको भए एमालेको हातमा शक्ति आउने थियो । त्यही कुरा

बुङ्गेर मनमोहन अधिकारी पार्टीलाई पुरानै अवस्थामा फर्काउने उद्देश्यका साथ सक्रिय रहन थालेका थिए ।

हुन त नेपालका कम्युनिस्ट पार्टी र तिनका नेताहरू सैद्धान्तिकभन्दा पनि मानसम्मान र आयआर्जन जस्ता कुराबाट बढी प्रभावित भएर विभाजित हुने गरेका तथ्यहरू उजागार भइसकेको अवस्थामा एमाले पार्टी छाडेर जानेहरूले गलति गरेका भए तापनि अर्को पक्ष पनि जिम्मेवार रहेको थियो भन्ने बारे दुवै सहमत देखिन्छन् । जुन कुरालाई नेकपा एमालेको (वि.सं.२०५९, चैत्र) सातौं महाधिवेशनबाट पारित प्रतिवेदनमा यसरी उल्लेख गरेको थियो :

वि.सं.२०५४ सालमा पार्टीमा भएको दुःखद विभाजनको रेखालाई समाप्त पाउँने नेकपा एमाले र नेकपा मालेबीच वि.सं.२०५८ सालको फागुन ३ गते पार्टी एकीकरणको घोषणा हुनु सर्वाधिक महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । यसबाट विगतमा जनवादी केन्द्रीयताको उल्लङ्घन अन्तरविरोधहरूको सञ्चालनमा रहेका त्रुटि विधान पद्धति र अनुसाशनको पालनामा रहेका गल्ती तथा आत्मकेन्द्रीत चिन्तन प्रवृत्ति र आवेग जस्ता कारणहरूबाट हुन गएको पार्टी विभाजनको स्थितिलाई वस्तुतः हामीहरूले विगतका गल्तीहरूलाई सच्याउन तत्पर भएका छौं । यस एकीकरणले हाम्रो पार्टी पङ्क्तिमा नयाँ उत्साह र विश्वासको सञ्चार गरेको छ र पार्टीको शक्तिमा वृद्धि भएको छ । (पृ. ४१-४२)

उपर्युक्त भनाइलाई हेर्दा के भन्न सकिन्छ, भने जति बेला एमाले विभाजित हुने अवस्थामा पुगेको थियो त्यसो हुनुमा कुनै एउटा पक्षमात्र जिम्मेवार थिएन । पार्टीभित्र नेताहरूमा बढ्दै गएको महत्वाकाङ्क्षा र एकले अर्कोलाई कमजोर बनाउने खेल फुटको प्रमुख कारण देखिन्छ । जनवादी केन्द्रीयताको उल्लङ्घन अन्तरविरोधहरूको सञ्चालनमा रहेका कमीकमजोरीहरू जस्ता कुराहरूलाई बेलैमा बुझ्न सकेको भए पार्टी विभाजित हुने थिएन । अझ प्रष्ट रुपमा भन्नु पर्दा एमालेभित्र रहेका समकालीन नेताहरूका बीचमा चलेको अहङ्कारी प्रतिस्पर्धामा मनमोहन अधिकारी निरिह बन्नु परेको थियो । पार्टी विभाजनपछि सबैले कमजोर भएको महसुस गर्न थाले तब मनमोहन अधिकारी नहुँदा पनि एक हुनुले त्यही कुरालाई पुष्टि गर्दछ ।

९.८ आमनिर्वाचन वि.सं.२०५६ र मनमोहन अधिकारी

तत्कालीन समयमा विद्यमान ठूला राजनीतिक दलहरू नेकपा एमाले र नेकाले पालैपालो पञ्चायतकालीन नेताहरूलाई साथ लिएर सरकार निर्माण गरेको कुरा सम्बन्धित दलहरूका अनेकौं नेता तथा कार्यकर्ताहरूलाई मन परेको थिएन । नेतृत्व पङ्क्तिलाई पनि भित्री रुपले राजनीतिक रुपमा खेलिएका ती अराजनीतिक खेलहरूले पक्कै पोलेको थियो । तथापि उनीहरू आत्मस्वार्थवश त्यस प्रकारको खेलमा रमाई रहेका थिए । जुन रमाई क्षणिक समयका लागिमात्र थियो । लामो समयसम्म सरकार परिवर्तन गरिरहने खेलले निकास नदिने पक्का थियो । मनमोहन अधिकारीले सुरुदेखि नै निर्वाचन हुनुपर्छ भन्ने दृष्टिकोण राख्दै आएका थिए । सोहीअनुसार पछिल्लो पटक गिरिजाप्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा निर्वाचन गर्ने प्रयोजनका लागि मिलिजुली सरकारको गठन

भयो । मनमोहन अधिकारीले सोही कुरालाई जनसमक्ष राख्दै आमनिर्वाचन गराउन एमाले सरकारमा सम्मिलित भएको जानकारी गराए । त्यसरी पार्टीका अन्य नेता तथा कार्यकर्तालाई निर्वाचनको मिति तोकिनुभन्दा अगाडि नै एमाले पार्टीलाई विभाजनको अवस्थामा कसले र किन पुऱ्यायो भन्नेबारे जानकारी गराउन विभिन्न ठाउँका आमसभामा सहभागी हुनथाले । त्यसक्रममा 'एक वर्षभित्रमा एमालेमा देखिएको विभाजित शक्तिलाई पुर्नसङ्गठित गरेर जनताको विश्वास जोगाउँछौं' भन्ने अठोट गरेका थिए । चुनावी अभियानमा लाग्नु अगावै पार्टीलाई सुदृढ बनाउन सक्रिय रहदै आए पनि चुनावी घोषणापछि त्यतै तर्फ केन्द्रीत हुन थाले ।

९.८.१ निर्वाचनमा उम्मेदवारी

नेकपा एमालेमा आएको विभाजनले गर्दा यो चुनावमा पार्टीलाई शक्तिशाली बनाउन ठूलै कसरत गर्नु पर्ने आवश्यकता थियो । त्यसैले आफ्ना सक्षम र योग्य उम्मेदवारहरूको चयन गर्ने क्रममा मनमोहन अधिकारीले 'रातो पासपोर्ट प्रकरणमा मुछिएका व्यक्तिहरूलाई पार्टीले टिकट दिन हुँदैन' भन्ने कुरा उल्लेख गर्दै त्यो रातोपासपोर्ट काण्डमा मुछिएका व्यक्तिहरूको नाम सार्वजनिक गर्न पनि प्रधानमन्त्रीसँग आग्रह गरेका थिए । 'एमाले पार्टीका पूर्वसांसद्हरू पनि त्यस खालका कार्यमा सङ्लग्न रहेका भए उनीहरूलाई कारवाही गर्न तयार रहनुपर्छ' भन्ने प्रष्ट दृष्टिकोण अगाडि सारेका थिए । एमालेले केन्द्रीय स्तरमै आफ्ना उम्मेदवारहरूको घोषणा चरणवद्ध रूपमा गरेको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५५ माघ २०) । त्यसमध्ये मनमोहन अधिकारी काठमाडौं क्षेत्र नं. १ र ३ बाट उम्मेदवार भएका थिए ।

उम्मेदवारी दिएको लगत्तै नेपाली कांग्रेसले एमालेको अल्पमतको सरकार ढालेर समिकरणको फोहरी खेल सुरु गरी आन्दोलनकारी शक्तिहरू बीचको सम्बन्धलाई दूर गराएको उल्लेख गर्दै जन आन्दोलनकारी शक्तिहरूका बीच असमझदारी र संसदमा बहुमत नभएका कारण धमिलो पानीमा माछा मार्ने काम भयो । ती दुवै पार्टीहरूका बीचको अनेकताको फाइदा उठाई सत्ता समीकरणमा पटकपटक मौका पाउदा जनताको पक्षमा काम गर्न असफल भएका व्यक्तिहरूसमेत प्रधानमन्त्री बन्न पुगेको यथार्थ जनताका सामु राखिरहेका थिए ।

९.८.२ भावी प्रधानमन्त्रीमा प्रस्ताव

बहुदलीय व्यवस्थाको पुनर्स्थापनापछि देशमा राजनीतिक स्थायित्व कायम हुन नसक्दा वि.सं.२०४७ सालदेखि वि.सं.२०५५ सालसम्म ८ वर्षको अवधिमा ७ जना व्यक्तिहरू प्रधानमन्त्री भए । पटकपटक हुने सत्ता परिवर्तनले नागरिकका समस्यालाई भन्दा सत्तामोहमा भुलायो । त्यसैले सरकारले जनतालाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने गरी काम गर्न सकेनन् । तथापि तिनै सरकारले गरेको कामलाई मात्र तुलना गरी नागरिकले आआफ्नो दृष्टिकोण बनाएका थिए । आमनिर्वाचनपछि

मुलुकको प्रधानमन्त्री को होला ? भन्ने विषयमा दक्षिण एशियाको संस्था 'ओ.आर.जी.मार्ग नेपाल' नामक संस्थाले हिमाल एसोसियसनका लागि गरिएको मत सर्वेक्षणमा भावि प्रधानमन्त्रीका रूपमा कसलाई रोज्नु हुन्छ ? भनी सोधेको प्रश्न र त्यसै आधारमा गरिएको मत सर्वेक्षणमा मनमोहन अधिकारीलाई ३०.८ प्रतिशत, गिरिजाप्रसाद कोइरालालाई १४.३ प्रतिशत र कृष्णाप्रसाद भट्टराईलाई १३.९ प्रतिशत मत प्राप्त भएको तथ्य सार्वजनिक गरेको थियो (शर्मा, वि.सं.२०५६ वैशाख १-१५, पृ. ३५-४०) । त्यसका आधारमा मनमोहन अधिकारीले नेतृत्व गरेको सरकारले गरेका कामबाट नेपाली जनता सकारात्मक रहेको स्पष्ट हुन्थ्यो । त्यसमा पनि वृद्धवृद्धाहरू मनमोहन अधिकारीप्रति बढी नै आशावादी बनेका थिए । फलतः नेकपा एमालेले उनैलाई निर्वाचनका बेला भावी प्रधानमन्त्रीका रूपमा अगाडि सार्‍यो । जनतामा रहेको उनको लोकप्रियतालाई मध्यनजर राख्दै पार्टीले भावी प्रधानमन्त्रीका रूपमा जनसमक्ष ल्याएको भए पनि विपक्षीहरूले उनलाई 'देखावटी उम्मेदवार बनाएर अरू नै प्रधानमन्त्री बन्ने छन्' भन्ने किसिमका भनाइहरू राखिरहेका थिए । त्यस्ता भनाइहरूको प्रतिवाद गर्दै पार्टी महासचिव माधवकुमार नेपालले पार्टीको भावी प्रधानमन्त्रीमा अध्यक्ष अधिकारी नै बन्ने कुरामा कुनै द्विविधा नरहेको र उहाँ पार्टीबाट मात्र होइन आमजनता र राष्ट्रबाट प्रस्तावित प्रधानमन्त्री भएको धारणा प्रस्तुत गरेका थिए (नयाँपुस्ता पाक्षिक, वि.सं.२०५५ माघ पृ. ५) । जुन कुरालाई उनले विभिन्न ठाउँमा भएका आमसभालाई सम्बोधन गर्ने बेला पटकपटक दोहर्‍याएको कुरा २०५५ साल पुस २८ गतेको कान्तिपुरमा उल्लेख गरेको छ । पार्टीका महासचिव वा प्रधानमन्त्री पदको दावी गर्ने भनेका व्यक्तिबाटै मनमोहन अधिकारीको विकल्प नभएको कुरा स्पष्ट पारेका थिए ।

भावी प्रधानमन्त्रीमा मनमोहन अधिकारीको नाम आएपछि उनीबाट प्रभावित वर्ग खुशी थिए । त्यसै विषयलाई अझ स्पष्ट पार्दै भ्नापाको एक कार्यक्रममा के.पी.ओलीले 'नेकपा एमालेले आगामि निर्वाचनमा बहुमत ल्याएमा कसलाई प्रधानमन्त्री बनाउने भन्नेमा यस पार्टीका नेताहरूका बीचमा कुनै मतभिन्नता छैन । निःसन्देह आगामि प्रधानमन्त्री पार्टी अध्यक्ष मनमोहन अधिकारीजी नै हो' भनेका थिए (साप्ताहिक विमर्श, वि.सं.२०५५ माघ १) । पार्टीले सरकारको नेतृत्व गर्ने अवस्था आउदा मनमोहन अधिकारीलाई प्रधानमन्त्री बनाउने भन्ने कुरामा पूर्णएकता रहेको थियो । पार्टीमा उनका विरुद्ध रत्तिभर कुरा नउठेको अवस्थामा उनको प्रतिष्ठामा आँच पुर्‍याउन विरोधी शक्तिहरू लागिपरेका थिए । तथापि स्वच्छ र निष्कलङ्क व्यक्तित्वका रूपमा स्थापित भइसकेको हुँदा त्यस्ता कुराहरूले खासै असर पुर्‍याउन सकेको थिएन ।

वि.सं.२०५१ सालमा गठित अल्पमतको सरकारका प्रधानमन्त्रीका रूपमा मनमोहन अधिकारीले नौ महिना मात्र काम गर्ने अवसर पाएका थिए । उक्त अवधिमा आफूलाई स्वच्छ, निष्कलङ्कित व्यक्तिको रूपमा इतिहासमा दर्ज गर्न सफल भएका थिए । सत्तामा पुगेपछि आफ्ना

नातागोताले घेर्ने र पार्टी कार्यकर्ताहरूलाई विर्सदै त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई सर्वोच्च स्थानमा पुऱ्याउने परम्परा जस्तै बनेको नेपाली राजनीतिक परम्परालाई निस्तेज पार्ने प्रयास गरेका थिए । आफू प्रधानमन्त्री भएपछि आफन्तलाई टाढा राख्दै सक्षम व्यक्तिहरूलाई जिम्मेवारी दिने काम गरेका थिए । राजनीतिक व्यक्तित्वलाई धमिल्याउने नातावाद र फरियावादलाई टाढा राखी सिङ्गो मुलुकको बारेमा सोचेका थिए । मुलुक बनाउन जनसहभागिताको नितान्त आवश्यकता महसुस गरी “आफ्नो गाउँ आफै बनाऔं” र नौ “स” जस्ता उल्लेखनीय कार्यक्रम ल्याएर राष्ट्र निर्माणमा सबैलाई सहभागी हुने वातावरण सृजना गरेका थिए । मनमोहन अधिकारीको स्वच्छ छवि र यिनै कार्यक्रमहरूले गर्दा त्यो अवधिले उनलाई उच्च शिखरमा पुऱ्याएको थियो । त्यसैले फेरी उनले सरकारको नेतृत्व गर्न पाए राम्रा काम गर्ने छन् भन्ने विश्वास जनतामा थियो (आचार्य, वि.सं. २०६९ माघ १८) । हुन पनि छोटो समय सरकारको नेतृत्व गर्दा जनतामा सकारात्मक प्रभाव पार्न सफल भएको परिणामहरू क्रमशः देखिदै थिए ।

९.८.३ चुनावी प्रचार अभियान

नेकपा एमाले विभाजित भएको घटनाले मनमोहन अधिकारीलाई बुढेसकालमा असाध्यै पीडा भएको थियो । उनले त्यो पिडालाई व्यक्त नगरे पनि पार्टीलाई पुरानै अवस्थामा पुऱ्याउन भनी गरेका दौडधुपले त्यही कुरालाई पुष्टि गर्दथ्यो । चुनावताका एकपटक उठाइने वामतालमेलको नारा त्यस पटकको निर्वाचनमा पनि उठ्यो । तर भर्खरै एमालेबाट छुट्टिएर बनेको माले पार्टीसँग कुनै किसिमको तालमेल त के बोलचालसम्म पनि हुन सकेको थिएन । त्यस्तो अवस्थामा पनि मनमोहन अधिकारीले माले र एमालेका प्रमुख नेताहरूसित सम्पर्क राखी कम्युनिस्टहरू एक भई चुनाव लडेमा बहुमत ल्याउने पक्का भएको हुँदा त्यस तर्फ पहल गर्न अन्तिम समयसम्म पनि लागि रहे (श्रेष्ठ, वि.सं.२०५६ वैशाख २५, पृ. क) । तर उनका कुरालाई खासै महत्व नदिई एकले अर्कालाई सिध्याउने खेलमा लाग्न थाले ।

नेकपा (माले) सबै वामलाई एमाले विरुद्ध एकगठ भएर मालेको सरकार बनाउने लक्ष्यमा केन्द्रीत हुनुपछि भन्दै हिँड्यो । उसले ‘एमाले कम्युनिस्ट पार्टी नै होइन भनेर ननङ्ग्याएसम्म र आगामि आमनिर्वाचनमा नहराएसम्म नेपालमा साचो रुपमा वामएकता नै कायम हुन सक्दैन’ भन्ने भयाली पिट्दै थियो । नेकपा मालेसँग वामतालमेल गर्न तयार भएका वामपार्टीहरूले ‘एमालेले आफूलाई वामको पर्यायवाची बताउँछ, उ सबै सानातिना वामपार्टीलाई समेटेर एकतावद्ध निर्वाचनतर्फ जाऔं भन्नेतिर लागेकै छैन । एमाले यति ठूलो भइसक्यो कि अब अरु आए पनि नआए पनि एकलै हिँड्ने प्रवृत्ति प्रस्तुत गरेको छ’ भन्ने निचोड निकाले (मानन्धर, वि.सं.२०६४, पृ. ९३) । त्यसै गरी एमाले, मालेलाई समाप्त पार्न उद्यत थियो । त्यसले गर्दा

वामतालमेलको कुरा निकै कठीन बन्न पुग्यो । एमालेका कार्यकर्ताले चुनावी ज्यालीमा 'एकतारा भाइ मारा, चार तारा देशमारा' भन्ने नारा नै लगाउन थाले (जनएकता साप्ताहिक, वि.सं.२०५५ फागुन ८) । त्यतिमात्र होइन एमाले पार्टी आफ्नो सङ्गठन, काम र अग्रगतिमा बाधा उत्पन्न गरी कुनै पनि समुहसँग मिलेर जानु हुँदैन । राष्ट्र र जनताको हित हुने स्थितिमा बाहेक अन्य समुहबाट उपयोग हुने कुराबाट सर्तक हुनु पर्ने निचोडमा पुग्यो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५५ असार २०) । यसरी वामपन्थी दलहरू एक अर्काप्रति विरोधमा उत्रिएपछि चुनावी तालमेलको कुरा असम्भव प्राय भयो । बरु पछिल्ला दिनमा त माले र एमाले एकले अर्कालाई हराउन कतिपय स्थानमा अर्को पक्षलाई सहयोग समेत गर्न पुगेका थिए ।

वामपन्थी शक्तिहरू एक अर्काका विरुद्ध खरो रूपमा उत्रिएका भए तापनि एमालेले 'अबको सरकार एमालेको अल्पमतको होइन बहुमतको' भन्ने चुनावी नारा तय गर्‍यो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ फागुन, पृ. १३९) । पार्टीले तय गरेको उक्त नारालाई लिएर मेचीदेखि महाकालीका चुनावी सभाहरूलाई सम्बोधन गर्दै मनमोहन अधिकारीले एमालेले बहुमतको सरकार बनाएर संसारलाई देखाई दिने उद्घोष गर्दै पार्टीले तय गरेको नारालाई साकार नबनाइ मर्दिन' भन्ने अठोट गरेका थिए (भट्टराई, वि.सं.२०५८, पृ. ४२-४३) । बहुमतको सरकार बनाउने बेलामा पार्टीलाई विभाजन गरेपछि पार्टीका शुभचिन्तक सबैलाई दुःखी बनाएको भन्दै 'प्रतिक्रियावादी हरूको पैसाको आधारमा पार्टी विभाजन गर्नेहरूलाई जनताले धुलो चटाउने छन् र उनीहरू अस्ताउने छन्' भन्ने विश्वास व्यक्त गरेका थिए । हुन पनि चुनावमा अन्य पार्टीसँग भन्दा बढी रकम त्यसैसँग रहेको देखिन्थ्यो । पैसा कहाँबाट आएको हो ? भन्ने थाहा नभए तापनि माले पार्टीले निर्वाचनमा करोडौं खर्च गरेको थियो भनी कुनै समय सोही पार्टीमा आवद्ध नेता लक्ष्मीभक्त उपाध्यायले उल्लेख गरेका छन् (वि.सं.२०६२, पृ. १२०) ।

एमालेले उपत्यकामा आयोजना गरेको आमसभालाई सम्बोधन गर्दा मनमोहन अधिकारीले धेरै समय सत्ता चलाएको नेकातर्फ सङ्केत गर्दै 'साहस छ भने जनआन्दोलनपछिको अधिकांश समय सरकार चलाएको पार्टीले जनता समक्ष यस्तो काम गर्‍यौं भनेर जाओस्' भनेका थिए । त्यसै क्रममा नौ महिना अल्पमतको सरकारले गरेको काम र साँढेआठ वर्ष नेकाले गरेका कामको तुलना गरी कसलाई बहुमत दिने भन्ने निर्णय गर्न सुझाव समेत दिए । उनले जनतालाई न्यायाधीश मान्दै सरकारका काम जाच्ने तपाइहरूले हो 'अब न्याय दिने तपाईं मतदाताहरू नै हो, यदि तपाइहरूले एमालेलाई बहुमत दिनुभयो भने नौ महिने सरकारका पालामा भन्दा राम्रा काम गर्ने साहस हामीसँग छ' भन्दै भावी प्रधानमन्त्रीका रूपमा आफ्नो कार्यक्रमको रूपरेखासमेत जनसमक्ष प्रस्तुत गरेका थिए । हुन पनि पार्टीले एमाले पूर्वको कांग्रेसी सरकार, एमाले सरकार र

त्यसपछिको दक्षिणपन्थी गठवन्धनकालको शासनको तुलना गर्दै सरकारको सकारात्मक पक्षको जोडदार रूपमा प्रचार गर्ने अभियान नै चलाएको थियो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५४ कार्तिक १३) ।

एमालेले चुनावी सभाका क्रममा टाँस्ने गरेका पोस्टरमा मनमोहन अधिकारीको फोटोलाई विशेष महत्वका साथ छापेको थियो । त्यस्ता पोस्टरहरूमध्ये केहीको माथिल्लो भागमा 'एक पटक हाम्रो पार्टीलाई बहुमत दिनुस्' भनी लेखेको, बीचमा मनमोहन अधिकारीको फोटो बनाएको र तल्लो भागमा 'एमालेलाई देशको काँचुली फेर्ने धोको छ' भनी लेखिएको थियो । कुनै पोस्टरमा 'जनताको प्रबल बहुमत एमालेलाई, एमालेको सम्पूर्ण जीवन राष्ट्रलाई' भन्ने नाराका साथ मनमोहन अधिकारीको फोटोलाई आकर्षक रूपमा प्रसारमा ल्याइएको थियो । चुनाव चिन्ह फोटोको अगाडि सानो आकारमा राखिएको थियो (चुनावी पोस्टर परिशिष्ट नं. ११) ।

प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापनापछि गठन भएका सरकार र ती सरकारले गरेका कामको मूल्याङ्कन गर्ने हिसावले दक्षिण एसियाको संस्था ओ.आर.जी.मार्ग नेपाल नामक संस्थाले हिमाल एसोसियसनका लागि गरेको मत सर्वेक्षणमा 'मनमोहन अधिकारीको नेतृत्वमा गठित सरकारले गरेका काममध्ये ४०.८, गिरिजाप्रसाद कोइराला नेतृत्व सरकारले गरेको १०.७, कृष्णप्रसाद भट्टराई नेतृत्व सरकारले गरेको ६.१, शेरबहादुर देउवा नेतृत्व सरकारले गरेको ३.९ र सूर्यबहादुर थापा नेतृत्व सरकारले गरेको ३.४ प्रतिशत रहेको तथ्य सार्वजनिक गरेको थियो (छलफल साप्ताहिक, वि.सं.२०५६ वैशाख ५) । जुन तथ्यबाट मनमोहन अधिकारी लोकप्रिय प्रधानमन्त्री थिए भन्ने पुष्टि हुन्थ्यो । ९ महिना सरकार चलाउँदाको सकारात्मक परिणाम स्वरूप नै हुनुपर्छ त्यही सर्वेक्षणमा भावि प्रधानमन्त्रीमा उनको नाम अग्रस्थानमा रहन पुग्यो । त्यसै गरी प्रेस चौतारिले गरेको मतसर्वेक्षणमा ५६ प्रतिशतले मनमोहन अधिकारीलाई र ३५ प्रतिशतले कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई रोजेको मतसर्वेक्षण सार्वजनिक गरेको थियो (विक्रान्त, वि.सं.२०५६ वैशाख, पृ. ३३) ।

मनमोहन अधिकारीको लोकप्रियतालाई आधार बनाउँदै एमालेले भावी प्रधानमन्त्रीमा प्रस्ताव गर्‍यो । उनको चर्चा भावीप्रधानमन्त्रीमा हुन थालेपछि त्यो चर्चाको प्रतिस्पर्धामा अरु कोही आउन सकेका थिएनन् । यद्यपि उनीसँगै प्रतिस्पर्धा गराउने हिसावले नेकाले कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई अधि साऱ्यो । दुवै नेता काठमाडौँ क्षेत्र नं. १ मा चुनावी प्रतिस्पर्धा उत्रिए । वि.सं.२०४८ सालको आमनिर्वाचनमा तत्कालीन प्रधानमन्त्री कृष्णप्रसाद भट्टराईलाई हराएर मदन भण्डारीले विजय प्राप्त गरेदेखि नै त्यो क्षेत्र अलि बढी चर्चामा रहने गरेको थियो । त्यो ठाउँमा वि.सं.२०५१ सालमा भएको मध्यावधि निर्वाचनमा मनमोहन अधिकारीले विजय प्राप्त गरेका भए पनि दुई ठाउँबाट विजयी बनेपछि एक स्थान छाड्ने क्रममा त्यही क्षेत्र छाडेका थिए । त्यस पटक पुनः दुई ठूला दलका, प्रमुख नेताहरू जो दुवै पूर्वप्रधानमन्त्रीहरू तथा भावी प्रधानमन्त्रीमा रहेका

प्रस्तावित उम्मेदवार थिए । ती दुवै व्यक्तित्वहरू एकै ठाउँबाट चुनावी प्रतिस्पर्धा गरिरहेको हुँदा चासो र चर्चा त्यसै किसिमको हुने गरेको थियो ।

नेपाली कांग्रेसका नेता कृष्णप्रसाद भट्टराई र एमालेका नेता मनमोहन अधिकारीको उपस्थितिले त्यस क्षेत्रका मतदाताहरूलाई पनि निकै गम्भिर बनायो । समान राजनीतिक व्यक्तित्व र प्रजातन्त्रका लागि नेताद्वयको योगदानमा कुनै कमी थिएन । तथापि एउटै निर्वाचन क्षेत्रबाट चुनाव लडिसकेपछि दुवैको जित असम्भव थियो । त्यसैले त्यही ठाउँ र प्राप्त परिणाम नेताद्वयको प्रतिष्ठाको विषय बन्दै थियो । स्थिति यस्तो थियो कि त्यो निर्वाचनको परिणामले दुईजना नेतामध्ये एक जनाका लागि सक्रिय राजनीतिक जीवनको पूर्णविराम पनि बन्न सक्दथ्यो । त्यसैले त्यतिबेलाको कौतुहलता भनेको एमालेलाई सत्तामा नपुऱ्याई नमर्ने मनमोहन अधिकारीको भिष्म प्रतिज्ञा पुरा होला कि कलियुगमा पनि द्वापर युगको कुरु क्षेत्रकै परिणाम पुनरावृत्ति भएर किशुनजी भावी प्रधानमन्त्री बन्नान् भन्ने चर्चा भइरहेको थियो ।

वि.सं.२०५६ मा मेची महाकालीका नेपाली वृद्धवृद्धाहरू एकपटक मनमोहन अधिकारीलाई देख्ने र उनका कुरा सुन्ने चाहना राखेका खबर आउने गरेका थिए । त्यसो हुँदा उनी सकेसम्म धेरै ठाउँमा पुग्ने र कार्यकर्तालाई हौसला प्रदान गर्ने गर्दथे । एमालेको विभाजन भएदेखि निर्वाचनको प्रचार प्रसारका क्रममा उनी ७० जिल्लामा पुगेका थिए (कान्तिपुर, वि.सं.२०५६ वैशाख १७) त्यसक्रममा आफूमात्र होइन स्वयम् एमालेका सम्पूर्ण कार्यकर्तालाई वैशाखसम्म 'आराम हराम' हो भन्ने नीतिका साथ सक्रिय रहन प्रेरित गरेका थिए (छलफल साप्ताहिक वि.सं.२०५५ माघ ३) । उनको देश दौडाही अभियानलाई दमका दिर्घरोगका व्यक्तिलाई भावी प्रधानमन्त्रीमा अघि सार्दै माघको जाडोमा शीतलहरले आक्रान्त तराईको चिसोमा स्याठखान पठायो भनिदै थियो भने अर्को तर्फ उनी पनि भावी प्रधानमन्त्रीको रङ्गीन कल्पनामा स्वाँस्वाँ र फवाँफवाँ गरेर भए पनि चुनावी मैदानमा होमिएका छन् भनी आलोचना पनि हुने गरेका थिए (नयाँपुस्ता पाक्षिक, वि.सं.२०५५ फागुन, पृ. ४) । त्यसरी गरिएका आलोचना केही दहसम्म सत्य रहेको थियो ।

९.८.४ जीवनको अन्तिम सम्बोधन

'देश र जनताको सेवा गर्न एमाले फेरी सरकारमा जानुपर्छ यो मेरो अन्तिम इच्छा हो' भन्ने मनमोहन अधिकारीको भनाई रहेको थियो । वि.सं.२०५५ साल चैत्रको अन्तिम हप्तामा चुनावी प्रचारका क्रममा बानेश्वरमा आयोजित वृद्धवृद्धाहरूको विशेष बाहुल्यता रहको थियो । त्यस कार्यक्रमा बीचबाट एकजना दर्शक उठेर मनमोहन अधिकारीलाई अङ्कुशे कलात्मक लौरो उपाहार दिएका थिए । त्यसक्रममा उनले 'मलाई लौरो दिएर बुढो ठान्नु भएको ? म बुढो भएको छैन तन्दुरुस्त छु एमालेको बहुमतको सरकार नल्याई मर्ने छैन' भन्दै उपस्थित सबैलाई युवाको जस्तो

जोश देखाएका थिए । उनी आफू चुनाव लडेको क्षेत्रका बस्तीबस्तीबाट 'मनमोहनको मुख त देख्न पाउँ न हामीलाई अरु के चाहिएको छ र ? भन्ने खबर आइरहेका थिए । आफ्नै क्षेत्रको उम्मेदवारसँग भेट्न र केही भनाई राख्न खोज्नु स्वभाविक पनि थियो । त्यसकारण उनी आफै उम्मेदवार रहेको काठमाडौं क्षेत्र नं. १ अर्न्तगत गोठाटारमा वि.सं.२०५६ वैशाख ६ गते चुनावी सभा गर्ने कार्यक्रम तय भयो । सोहीअनुसार उनलाई स्वागत गर्न त्यस क्षेत्रका मतदाताहरूले कोटेश्वरदेखि गान्धि स्कुल हुँदै गोठाटारसम्म अवीरका रेखी हालेर सूर्य चिन्ह बनाइ रहेका थिए । पानीका घडा भरिभराउ राखी जनता पुष्पगुच्छा र माला हातमा लिएर स्वागत गर्न तयार रहेको दृश्यले उत्साहित थिए (फुँयाल, वि.सं.२०५८, पृ. ५६) । उनले आफ्नो भाषण सुरु गर्नुभन्दा अगाडि करिब डेढ घण्टा पार्टीका अरु नेताहरूले गरेको भाषण सुनेर बसेका थिए ।

प्रमुख अतिथिका रूपमा सम्बोधन गर्ने बेला भएपछि बसेरै बोल्न मञ्चमा रहेका अन्य नेताहरूले अनुरोध गरेका भए तापनि 'ठीकै छ उठेरै बोलौं' भन्दै करिब आधाघण्टा सभालाई सम्बोधन गरे । जुन सम्बोधन (भाषण) उनको जीवनको अन्तिम हुन पुग्यो । त्यस क्रममा उनले भनेका थिए :

सर्वप्रथम नववर्ष २०५६ सालको शुभकामना व्यक्त गर्दछु । नव वर्ष सँगै मुलुकमा आमनिर्वाचन हुन गइरहेको छ र त्यो निर्वाचनले आगमि सरकार सञ्चालनका लागि कुनै पार्टीलाई बहुमत दिनुपर्छ । हुन त बहुमत कसैको नआओस भन्नेहरू आफै पनि सक्रियताका साथ लागेका छन । तिनीहरूबाट सबै सर्तक हुनुपर्छ । फेरि पनि तस्कर माफियाको निर्देशनमा सांसद किनवेच होस भन्नेहरू यहाँ छन । त्यो बुझ्नु आवश्यक छ भन्दै देशले फेरि अरु जटिलताको सामना गर्नुपर्छ त्यो जटिलताले गम्भीर सडकट निम्त्याउन सक्छ । (सडकलन समूह, वि.सं.२०५६, पृ. ५४ र ५७)

मनमोहन अधिकारीले आफ्नो सम्बोधन सकेपछि पनि सभापतिले सभाविर्सजन नगर्दासम्म मञ्चमै बसी रहे । उपस्थित भएका आम कार्यकर्ता एवम् मतदाताहरू मनमोहन अधिकारीले केही समय अगाडि गरेको सम्बोधनका बारेमा अर्थ लगाउँदै थिए । समीक्षा गरिरहेका थिए । पार्टीका अगुवा कार्यकर्ताहरूले त्यस दिन मनमोहन अधिकारीलाई दिउँसोको कार्यक्रममा पनि उपस्थित गराउन सकिन्छ, कि ? भनेर मञ्चमा रहेका नेताहरूलाई भनिरहेका थिए । सभाविर्सजनपछि कार्यकर्ताहरूका बीचमा कुराकानीसहित एक गिलास तातो पानी पिएपछि उनी विदा भए । कार्यक्रम स्थलभन्दा २० मिटर जतिको दुरीमा रहेको गाडीसम्म हिँडेर आफै चढेका थिए । उनले चढ्दै आएको गाडी साधारण खालको थियो । खुला घाममा राखिएको हुँदा गाडी निकै तातेको र गाडीभित्र हावा पनि निकै गुम्सिएको थियो । त्यही गाडीमा उक्लेर सिटमा बस्ने बित्तिकै लल्याक-लुलुक भई उनी त्यहीं बेहोस् भए । त्यसपछि उनलाई सोभै त्रि.वि.शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जमा उपचारका लागि पुर्याइएको थियो ।

गोठारवाट अस्पताल पुऱ्याएर उपचारार्थ भर्ना गरिएकोमा उनको स्थिति सोमवार राती अबेरसम्म गम्भीर तथा चिन्ताजनक नै रहयो । आकस्मिक विभागमा चिकित्सकहरूबाट परीक्षण गर्दा हृदयगति, नाडी र श्वासक्रिया नभएको बताएपछि तुरुन्तै सीपीआर (काडियोपल्मोयिनरी रिसिसिटेसन) सुरु गरिएपछि उनको हृदयगति पुनः सञ्चालन भई कृतिम श्वासयन्त्रमा राखिएको थियो । उपचारार्थ भर्ना गरेदेखि राती अबेरसम्म उनको होस् खुल्न सकेन । लामो समयसम्म बेहोस अवस्थामा रहँदा मस्तिष्कमा क्षति हुन सक्ने भए पनि उनको मस्तिष्क परीक्षण गर्दा क्षति नभएको चिकित्सकहरूले बताएका थिए । डा.उपेन्द्र देवकोटाले स्वास्थ्य परीक्षण गरी सिटी स्क्यानिसङ्ग गर्ने सल्लाह दिएपछि सिटिस्क्यान गरियो ।

नेकपा एमालेका अध्यक्ष, तथा देशका पूर्वप्रधानमन्त्रीको स्वास्थ्य अवस्थाले सिङ्गो मुलुकको ध्यान केन्द्रित गरेको थियो । त्यसैले सर्वसाधारणलाई जानकारी गराउने उद्देश्यले अस्पतालले पनि समयसमयमा उनको स्वास्थ्य स्थितिका बारेमा जानकारी गराउँदै आएको थियो । मङ्गलवार प्रकाशित प्रतिवेदनमा स्वास्थ्य अवस्था बिग्रँदै गएको सङ्केत दिइयो । तथापि उपचारलाई व्यवस्थित गर्न गठन भएको टोलिका अध्यक्ष डा. शर्माले 'अधिकारीको अवस्था स्थिर भए तापनि मतिष्क अचेत अवस्थामा यथावतै छ र अवस्था हिजोकै जस्तो चिन्ताजनक छ' भन्दै मुटु सञ्चालनका लागि एड्रिनालिन नामक औषधि गरिरहेको जानकारी दिए । उनको स्वास्थ्य परीक्षणका लागि कुनै कुराको कसर बाँकी नराखी विदेशी चिकित्सकहरू बोलाएर वा विदेशमै लगेर उपचार गर्न सरकारका तर्फबाट समेत आदेश दियो (हिमालय टाइम्स, वि.सं.२०५६ बैशाख ८) । स्मरणीय कुरा के थियो भने उनी लामो समयदेखि नै फोक्सोका बिरामी थिए र चुनावी दौडधुपले गर्दा नियमित खाँदै आएको औषधिसमेत समयमा खान पाएका थिएनन् । अर्को तर्फ डाक्टरहरूले समेत विदेशमा गएर राम्रोसँग स्वास्थ्य परीक्षण गराउन उनलाई सिफारिस गरिरहँदा पनि विदेशमा उपचारार्थ जाने कुरामा उनको इच्छा थिएन । साह्रै जटिल अवस्थामा बाहेक जहिले पनि आफ्नै देशको साधन स्रोतमा उनले विश्वास गर्ने गरेका थिए (दीक्षित, वि.सं.२०५८, पृ. ५५) । लामो समयसम्म पनि स्वास्थ्यमा सुधार नआएपछि भावि कदमका बारेमा छलफल गर्न पार्टी केन्द्रीय कार्यालय बल्खुमा बसेको स्थायी कमिटीको बैठकले गम्भीर चिन्ता प्रकट गर्दै उनको उपचार कार्यमा सङ्लग्न निकाय र चिकित्सकहरूसित आवश्यक परामर्श गरी उपचारका लागि आवश्यक पर्ने उपायहरूका लागि अविलम्ब पहल गर्ने निर्णय गर्‍यो ।

मनमोहन अधिकारीको स्वास्थ्य परीक्षणका लागि भारतबाट केही वरिष्ठ चिकित्सकहरूलाई बोलाइएको थियो । उनीहरूले परीक्षण गरेपछि मनमोहन अधिकारीको उपचारका क्रममा गरेको प्रयास र प्रदान गरिएको निदान तथा उपचारबारे पूर्णरूपले समर्थन जनाउँदै त्यसैलाई नियमित गराउने सल्लाह दिए । अस्पतालमा भर्ना गरिएको चौथो दिन विहवार वरिष्ठ चिकित्सक तथा

विशेषज्ञहरूले मनमोहन अधिकारीको मस्तिष्कले पूर्णतः काम गर्न छोडेको, तर मुटु र मृगौलाले भने काम गरेको जानकारी दिए । शरीरका कुनै अङ्ग पूर्णतः निष्क्रिय र कुनै अङ्ग सक्रिय रहेको जनाए तापनि उनको उपचार प्रयासमा भने कुनै कटौती गरिएको थिएन । पाँचौँ र छैठौँ दिन पनि स्वास्थ्य स्थिति पूर्ववत् चिन्ताजनक स्थितिमा नै रह्यो । स्वास्थ्यमा सुधार नभए पनि हृदयगति चलिरहेसम्म उपचार कायम राख्ने निर्णय उपचारमा सङ्लग्न चिकित्सकको टोलीले गरेका थिए (गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ वैशाख १०) ।

लामो समयको उपचारपछि पनि मनमोहन अधिकारीको स्वास्थ्य स्थितिमा कुनै सुधार आउन नसकेपछि ठाउँठाउँमा स्वास्थ्य लाभको कामना गर्दै सभाको आयोजना हुन थाले । कार्यकर्ता एवम् शुभचिन्तकहरू देवदेवीका मन्दिरहरूमा गएर भगवानसँग उनको स्वास्थ्य लाभको कामना गर्दै पूजाआजा गर्ने गरे भने चिकित्सकहरू पनि हरतरहले उपचारमा व्यस्त थिए । स्वयम् मनमोहन अधिकारी पनि कालसँगै लडिरहेका थिए । अन्ततः कसैको केही लागेन । एकहप्ता लामो सघन उपचारपछि वि.सं.२०५६ साल वैशाख १३ गते सोमबार बिहान करिब २:३० बजे ७८ वर्षको उमेरमा देहावसान भयो ।

मनमोहन अधिकारीलाई धेरै परिश्रम पर्ने खालको काम गर्न स्वास्थ्यले साथ दिदैनथ्यो । उनका निजी चिकित्सकहरूले पनि पटकपटक आराम गर्न आग्रह गर्ने गरेका थिए । तर उनले आराम गरेर घरमा बसि रहँदा धेरै गुम्सिने र हिडडुल गर्दा नै आराम भएको अनुभूती गर्ने गरेका थिए (अधिकारी, वि.सं.२०५६ वैशाख २५, पृ. १२) । अर्को तर्फ उनलाई कार्यकर्ताको पनि दबाव थियो । उनलाई कार्यक्रममा प्रमुख अतिथि बनाउँदा उपस्थिति राम्रो हुने हुँदा अनुहार देखाउन भए पनि जानै पर्ने भनी कर गर्ने गरेका थिए । जुन कुरालाई मनमोहन अधिकारीले नाई भन्न पनि सक्दैनथे (मैनाली, वि.सं.२०७० जेठ ११) बढी धपडी नै उनको मृत्युको कारण बनेको हो भन्ने साधना अधिकारीको भनाई रहेको पाइन्छ (वि.सं.२०५६ वैशाख २५, पृ. ११) । मनमोहन अधिकारीको मृत्युका सम्बन्धमा नेकपा एमालेले (वि.सं.२०५९ चैत्र) यसरी टिप्पणी गरेको पाइन्छ :

आफ्नो प्रतिकूल स्वास्थ्य स्थितिको पर्वाह नगरी निर्वाचन अभियानमा सक्रिय रहनु भएका हाम्रो पार्टीका अध्यक्ष कमरेड मनमोहन अधिकारी निर्वाचन अभियानमा सङ्लग्न रहँदाकै अवस्थामा २०५६ साल वैशाख ५ गते अकास्मत् अस्वस्थ हुनुभयो । मुर्छित अवस्थामा अस्पताल भर्ना गरिनु भएका कमरेड मनमोहन अधिकारीको २०५६ साल वैशाख १४ गते दुःखद निधन भयो । भावी प्रधानमन्त्रीका रूपमा प्रस्तावित कमरेड मनमोहन अधिकारीलाई अकस्मात् गुमाउनु पर्दाको अपुरणीय क्षतिले हाम्रो तत्कालीन निर्वाचन अभियानमा पनि ठूलो असर पऱ्यो । (पृ. ५५)

माथिको भनाइबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि मनमोहन अधिकारीको स्वास्थ्य स्थिति कमजोर रहेको कुरा पार्टी नेताहरूलाई थाहा हुँदाहुँदै पनि त्यस बारेमा ध्यान दिन सकेको देखिदैन । समग्रमा हेर्दा के देखिन्छ भने वृद्ध उमेरमा उनको अवस्थालाई भन्दा पनि चुनावी अभियानलाई

बढी महत्व दिइएको थियो । सिङ्गो पार्टीले आफ्नो नेताको स्वास्थ्य अवस्थालाई नबुझी एकोहोरो काममा लगाउनु कमजोरी पक्ष रहेको देखिन्छ ।

९.९ राजकीय सम्मानसहितको अन्त्येष्टि

‘म मेरो मृत्यु रोगको पीडाद्वारा होस् भन्ने चाहन्न, मेरो मृत्यु त्यसरी नै होस् जसरी एउटा सिपाहीले राष्ट्र र जनताका लागि लड्दालड्दै आफ्नो प्राण त्याग्दछ’ (मनमोहन अधिकारी, सङ्कलन समूह, वि.सं.२०५६, पृ. ६३) ।

माथिको उद्गारमा भनिए जसरी नै पार्टीको एक कर्मठ सिपाहीका रूपमा पार्टीलाई बहुमत दिलाई छाड्ने प्रतिज्ञाका साथ लड्दै गर्दा ७८ वर्षको उमेरमा मनमोहन अधिकारीको मृत्यु भयो । निधनपछि अस्पतालमा स्वर्गीय नेताको नेत्रदान गरिएको थियो । ‘आमूल परिवर्तन बिना नेपाली समाजको उन्नति सम्भव छैन’ भन्ने दृढ मान्यता बोकेका मनमोहन अधिकारी ‘देशको काँचुली फेर्न नेकपा एमालेलाई दबाउनु पर्ने र निर्वाचनमा बहुमतका साथ जिताउनु पर्ने’ प्रष्ट मान्यता राख्दै आएका थिए । आफ्नो त्यही अठोट पुरा गर्न ‘आराम हराम हो’ भन्ने निष्कर्ष निकालेका थिए । उनको पुरै जीवन सङ्घर्ष, बलिदान र अनेक किसिमका कष्टहरूले भरिएको एक कठिन यात्रा थियो । मृत्युपछि सरकारले उनको अन्त्येष्टि राजकीय सम्मानका साथ गर्ने निर्णय गर्‍यो (गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ वैशाख १४) । नेपालको इतिहासमा जनताका छोरामध्ये गणेशमान सिंह राजकीय सम्मान पाउने पहिलो व्यक्ति थिए भने त्यसपछिको दोस्रो व्यक्ति उनी नै थिए । सरकारले वैशाख १३ गतेदेखि ३ दिनसम्म अधिराज्यभरका सरकारी कार्यालयहरू, विदेशस्थित शाही नेपाली राजदूतावास र नियोगहरूमा राष्ट्रिय झन्डा आधा झुकाई अन्त्येष्टिका दिन सार्वजनिक विदासमेत गरेको थियो (गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ वैशाख १५) ।

अन्तिम श्रद्धान्जलिका लागि सहीद मञ्चमा राखिएको मनमोहन अधिकारीको पार्थिव शरीरमाथि राष्ट्रिय झन्डा ओढाई राजकीय सम्मान व्यक्त गरेपछि शवयात्रा सुरु भएको थियो । जुलुसमा हिँडेका व्यक्तिहरूले ‘मेरो सम्पूर्ण जीवन राष्ट्रलाई’ लेखिएको मनमोहन अधिकारीको तस्वीरसहितको प्लेकार्ड बोकेका थिए । उनको उमेरको प्रतिकका रूपमा हसिया हथौडा अङ्कित नेकपाका ७८ वटा झन्डा आधा झुकाउँदै पार्टी स्वयम्सेवकहरू शवयात्रामा सामेल थिए । नेपाली ब्राह्मण परिवारको धार्मिक परम्पराअनुसार सुपुत्र प्रकाश अधिकारीले उनको पार्थिव शरीरमा साँभ ७.१५ बजे दागवत्ती दिए । त्यसक्रममा उनको अन्तिम विदाई गर्न उपस्थित जनसमुदायले पशुपति आर्यघाटमा शाही सलामीपछि मुट्टी कसेर अन्तिम पटक सलाम अर्पण गरेका थिए । उनलाई दागवत्ती दिँदा श्लेषमान्तक बनको छेउमा लाम लागेर अन्तिम विदाई गरिरहेको विशाल जनसमूह एकपटक स्तब्ध बन्यो । त्यहा केवल राष्ट्रिय सम्मान अर्पण गरिरहेको सैनिकको विगुलको

आवाजमात्र सुनियो । २१ वर्षको उमेरमा सक्रिय राजनीति जीवन आरम्भ गरेर ५७ वर्षे लामो राजनीतिक जीवन यात्रा पुरा गरी सदाका लागि विदा लिए । उनको पार्थिव शरीरको भष्मलाई उनकै इच्छाअनुसार ताप्लेजुङ्गको पाँचपोखरी, रसुवाको गोसाईकुण्ड, मुस्ताङ्को तिलिचो ताल, मुगुको राराताल तथा खप्तडक्षेत्रमा विसर्जन गर्न पठायो (गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ वैशाख १५) । मनमोहन अधिकारीको निधनपछि, नेकपा एमालेले उनको सम्मानका लागि एक वर्षसम्म अध्यक्ष पद खाली राख्ने निर्णय गर्‍यो (नेकपा एमाले, वि.सं.२०५६ जेठ २१) । उनलाई दिइएको श्रद्धाञ्जलीपछि, इश्वर बल्लभले कान्तिपुरमा (वि.सं.२०५६ जेठ २) यसरी टिप्पणि गरेको पाइन्छ :

मनमोहन अधिकारीको देहवसान तथा दिवंगतताप्रति अभूतपूर्व स्नेह तथा माया र आदर सहित नेपाली जनताले श्रद्धाञ्जली प्रस्तुत गरे । वी.पी.कोइराला तथा प्रजातन्त्रको पुर्नवहालीपछि गणेशमान... सिंहलाई जनताले जुन सम्मान गरे मनमोहन अधिकारीलाई पनि त्यसरी नै उहाँको सम्मान जनताले गरेको अभुवपूर्व घटना हो । (पृ. ७)

मनमोहन अधिकारी नेपालमा प्रजातान्त्रिक आन्दोलनले सफलता पाउनु अधिदेखि नै कम्युनिस्ट आन्दोलनमा लागेका थिए । कम्युनिस्ट आन्दोलनमै निरन्तर आवद्ध भएर आफ्नो इहलिला समाप्त गरेका भए तापनि मृत्युपछि सबैको सम्मान पाउन सफल भए । उनले आफ्नो राजनीतिक जीवनलाई कुनै साँघुरो घेरामा मात्र सीमित रहनु परेन । उनलाई सबै राजनीतिक दल लगायत सबै तह र तप्काका मानिसलगायत सिङ्गो राष्ट्रले हार्दिक श्रद्धाञ्जलि अर्पण गरे । मनमोहन अधिकारीले नेपालको राजनीतिक आन्दोलनमा पुऱ्याएको योगदानको कदर गर्दै सरकारले राजकीय सम्मान प्रदान गर्‍यो । राजनीतिक क्षेत्रमा आफ्नो जीवन सार्थक रहेको प्रमाणित गर्दै इतिहासबाट कहिल्यै नमेटिने गरी भौतिक जीवनबाट अस्ताए ।

९.१० मनमोहन अधिकारीप्रति विभिन्न व्यक्तिहरूको दृष्टिकोण

वि.सं.२०५६ वैशाख १३ गते त्रि.वि.शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जमा उपचारकै क्रममा मनमोहन अधिकारीको निधन भयो । त्यसपछि उनको समग्र मूल्याङ्कन कस्तो रह्यो भन्ने बारेमा गरिएको लेखाजोखा यस प्रकार रहेको छ ।

स्वर्गीय राजा वीरेन्द्रको दृष्टिमा : 'स्वर्गीय अधिकारी राष्ट्रिय मूल्य र मान्यताप्रति प्रतिवद्ध एक परिपक्व राजनीतिज्ञ हुनुहुन्थ्यो । उहाँको निधनमा मुलुकले एक देशभक्तलाई गुमाएको छ' (समवेदनापत्र परिशिष्ट नं. चौध) ।

कृष्णप्रसाद भट्टराईका दृष्टिमा : 'मनमोहनजी एउटा साच्चै नै प्रजातन्त्रप्रेमी नेता हुनुहुन्थ्यो र त्यसैले गर्दा उहाँ कम्युनिस्ट पार्टीभित्र र बाहिर पनि लोकप्रिय हुनुहुन्थ्यो । पार्टीभित्र वर्चस्वको कुरा जहाँसम्म छ त्यो खासै थिएन । तर सर्वसाधारण जनताको लागि उहाँ अत्यन्त सम्मानित श्रद्धेय नेता हुनुहुन्थ्यो । उहाँले कम्युनिस्टतन्त्र राजतन्त्र विरोधी शक्ति होइन

राजतन्त्रभिन्न पनि कम्युनिस्ट राज्य सञ्चालन सम्भव छ भन्ने नीति प्रतिपादन गर्नुभयो' (जनसत्ता साप्ताहिक, २०५६ वैशाख १८) ।

गिरिजाप्रसाद कोइरालाका (वि.सं.२०५६ असोज) दृष्टिमा : 'मनमोहनसित बाल्यकालदेखि नै घनिष्ट पारिवारिक सम्बन्ध थियो ।...सैद्धान्तिक कुरामा मतमतान्तर भएर उहाँ एउटा बाटोमा लाग्नु भयो र म अर्को बाटोमा लागें । तर हामी बनारसमा पढ्दादेखि नै सँगै थियौं । बनारसमा मनमोहनजीकै सङ्लग्नतामा म पनि नजानिदो किसिमबाट कम्युनिस्ट मुभ्मेष्टमा लागेको थिएँ (पृ. ४) ।

गजेन्द्रनारायण सिंहका (वि.सं.२०६६ मङ्सिर) दृष्टिमा : 'नेपाल सद्भावना पार्टीले यहाँ एक फरक किसिमको सामाजिक न्यायको लडाई लड्दै आएको छ । यस सम्बन्धमा मनमोहन अधिकारीको बढी उदार विचार थियो । एकचोटी संसदमा म हिन्दीमा बोल्दै थिएँ, उहाँले भन्नु भयो 'गजेन्द्रबाबु तपाईं एकचोटी नेपाली बोल्नुस्, अनि म पनि एकचोटि हिन्दीमा बोल्नेछु । त्यसपछि उहाँले हाम्रो आन्दोलनलाई धेरै ध्यान दिएर हेर्न सुरु गर्नुभयो । खासगरी हाम्रो सामाजिक न्यायको कुरासँग उहाँ केही हदसम्म सहमत हुनुहुन्थ्यो । तर त्यो आन्दोलन साम्प्रदायिकतातिर नजाओस्, यसमा ध्यान पुऱ्याउनुस् भन्ने उहाँको भनाई मलाई धेरै उपयुक्त लागेको थियो' (पृ. ४) ।

विष्णुबहादुर मानन्धरका (वि.सं.२०६६ मङ्सिर) दृष्टिमा : 'वि.सं.२००४ सालको मजदुर आन्दोलनदेखि नेपाली राजनीतिमा आफ्नो उच्च स्थान प्राप्त नेपाली कम्युनिस्ट आन्दोलनमा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताप्राप्त देशभक्त, क्रान्तिकारी नेता' (पृ. ४) ।

नरबहादुर कर्माचार्यका (वि.सं.२०५६ वैशाख २५) दृष्टिमा : 'मनमोहन अधिकारी भारतमा पढ्दा पढ्दै भारतीय कम्युनिस्ट पार्टीको सदस्य बन्नु भयो र नेपालमा कम्युनिस्ट सङ्गठन गर्न आउनु भएको थियो । यसर्थमा उहाँ नेपालको पहिलो कम्युनिस्ट हुनुहुन्थ्यो' (पृ. १२) ।

मोहन बिक्रम सिंहका (वि.सं.२०६६ मङ्सिर) दृष्टिमा : 'मनमोहन अधिकारीले नेकपाको स्थापनाभन्दा पहिले भारतीय कम्युनिस्ट पार्टीमा काम गर्नुहुन्थ्यो । नेपालको राजनीतिमा पनि उहाँले विराटनगरको मजदुर आन्दोलन मार्फत प्रवेश गर्नु भयो । यसरी नेपालमा सबै कम्युनिस्ट नेताहरूमध्ये उहाँको इतिहास सबैभन्दा लामो छ (पृ. ४५) ।

शेरबहादुर देउवाका (वि.सं.२०६६ मङ्सिर) दृष्टिमा : 'मनमोहन अधिकारी २०१७ सालको काण्डपछि पक्राउ परेर जेलमा राखिनु भएको थियो । त्यसको केही समयपछि म पनि जेल परें । सेन्ट्रल जेलमा हामी सँगै भयौं । मैले त्यसबेला उहाँको केही सङ्गत गरें । उहाँ कम्युनिस्ट भइकन पनि प्रजातन्त्रको पक्षधर हुनुहुन्थ्यो । मैले उहाँलाई सधैं प्रजातन्त्रका पक्षमा सतत लागि पर्ने वामपन्थी नेताका रूपमा पाएँ' (पृ. ४) ।

चित्रवहादुर के.सी.(वि.सं.२०५६) का दृष्टिमा : 'मनमोहन अधिकारी निरन्तरता, इमान्दारिता र आदर्शका प्रतिक हुनुहुन्थ्यो' (पृ. ११) ।

रामहरि शर्माका दृष्टिमा : 'वि.सं.२००४ सालदेखि नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा अनवरत सङ्लग्न रहँदै आउनु भएका सङ्घर्षशील व्यक्तित्व' (गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ वैशाख १४) ।

भारतका प्रधानमन्त्री अटलविहारी वाजपेयीका दृष्टिमा : 'नेपालका उच्च स्तरका राजनीतिज्ञ, नेपाली र भारतीयहरूका बीच गहन श्रद्धा र स्नेहका पात्र भूतपूर्व प्रधानमन्त्रीले भारत स्वतन्त्रता आन्दोलनका लागि गर्नु भएको महत्वपूर्ण योगदान र त्यागले गर्दा उहाँ हामीहरूको हृदयमा विराजमान रहनु भएको छ' (कान्तिपुर वि.सं.२०५६ वैशाख १४) ।

डिल्लीरमण रेग्मीका दृष्टिमा : 'कर्मठ, इमान्दार, कर्तव्य परायण र देशभक्त मनमोहन अधिकारीले नेपाली जनतालाई आफ्नो प्रशङ्शनीय सेवाले ठूलो गुण लगाउनु भएको छ । यसलाई जो कसैले बिसर्न सक्दैन । देश सेवामा उहाँले पुऱ्याउनु भएको योगदानलाई इतिहासमा स्वर्णक्षरले लेखिने छ' (गोरखापत्र, वि.सं.२०५६ वैशाख १४) ।

माधवकुमार नेपालका (वि.सं.२०५६) दृष्टिमा : 'सन् १९९९ को क्वीट इण्डिया मुभ्मेन्टमा सामेल हुने सन्दर्भमा उहाँ जब भारतको जेलमा पर्नुभयो र त्यो चर्चा भइसकेको छ कि उहाँ प्रभावित भएर भारतीय कम्युनिस्ट पार्टीको सदस्य बन्नु भयो । त्यसरी कम्युनिस्ट पार्टीको सदस्य बनेपछि नेपालमा कम्युनिस्ट पार्टीको स्थापना वि.सं.२००६ सालमा मात्र भयो । उमेरको हिसावले मात्रै होइन, योगदानको हिसावले पनि नेपालको कम्युनिस्ट नेताहरूमध्ये सबैभन्दा उच्च स्थानमा उहाँ हुनुहुन्थ्यो । उहाँको व्यक्तित्वको तुलनामा अरुको व्यक्तित्व पछाडि नै पर्दछ' । (पृ. २७)

सर्वसाधारणको दृष्टिमा : नेपालको समकालीन राजनीतिका समर्पित निश्कलङ्क एवम् अविश्रान्त राजनेता मनमोहन अधिकारी नेतामात्र होइन एउटा उदाहरणीय व्यक्तित्व पनि हुनुहुन्थ्यो (कोइराला, वि.सं.२०७१ फागुन १४, परिशिष्ट पन्ध्र) ।

क.आदरणीय मनमोहन अधिकारीज्यू नेपाल राष्ट्रको उज्वल नक्षेत्र हुनुहुन्थ्यो (के.सी., वि.सं.२०७१ फागुन १४, परिशिष्ट पन्ध्र) ।

९.११ पत्रिकाहरूका दृष्टिमा मनमोहन अधिकारी

गोरखापत्रले (वि.सं.२०५६ वैशाख १४) मूल्याङ्कन गर्दै आफ्नो सम्पादकीयमा लेख्छ : 'आफ्नो स्पष्ट दृष्टिकोणले देखेको मार्गमा अनवरत यात्रीका रूपमा अगाडि बढीरहेका प्रतिबद्ध राजनीतिज्ञ मनमोहन अधिकारीलाई स्वार्थ, लोभ, डरजस्ता साधारण मानवीय कमजोरीहरू कहिल्यै

हुन सकेनन् । ती प्रवृत्तिबाट अधिकारी साधारण मानिसभन्दा एक वित्त अग्लो हुनु भएको छ । एक महामानवका रूपमा नेपालीको छातीमा अङ्कित हुनु भएको छ' (पृ. ६) ।

कान्तिपुरले (वि.सं.२०५६ वैशाख १५) मूल्याङ्कन गर्दै आफ्नो सम्पादकीयमा लेख्छ : 'सरल सौम्य एवम् निश्कलङ्क व्यक्तित्वका धनी मनमोहन अधिकारी उदार व्यवहारवादी वामपन्थी नेताका रूपमा प्रतिष्ठित हुनुहुन्थ्यो । नीतिगत रूपमा वामपन्थी विचारधाराको नेतृत्व गरे पनि उहाँ नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा सधैं प्रतिबद्धताका साथ सक्रिय रहनु भयो । वि.सं.२००७ सालको जहानीया राणाशासन विरुद्धको जनक्रान्तिदेखि वि.सं.२०४६ सालको निर्णायक जनआन्दोलनसम्म प्रजातन्त्र प्राप्तितिर लक्षित हरेक सङ्घर्षमा उहाँको योगदान कसैको भन्दा कम रहेन' (पृ. ४) ।

हिमालय टाइम्सले (वि.सं.२०५६ वैशाख १४) मूल्याङ्कन गर्दै आफ्नो सम्पादकीयमा लेख्छ : 'वास्तवमा मनमोहन अधिकारी मुलुकको कम्युनिस्ट आन्दोलनको अग्रणि व्यक्तित्व मात्रै हुनुहुन्थेन उहाँले प्रजातान्त्रिक आन्दोलनहरूमा निभाउनु भएको असिम नेतृत्व र योगदानको स्वरूपले पनि ऐतिहासिक रूपमा मान्यता पाइसकेको छ' (पृ. ४) ।

हिमाल खबरपत्रिकाले (वि.सं.२०५६ वैशाख १६-३०) मूल्याङ्कन गर्दै आफ्नो सम्पादकीयमा लेख्छ : 'मनमोहन अधिकारी नेपालको आधुनिक राजनीतिमा एउटा आधारस्तम्भ हुनुहुन्थ्यो । विचार दर्शनको हिसावले एउटा सच्चा मार्क्सवादी कम्युनिस्ट हुँदाहुँदै पनि उहाँको राजनीतिक जीवनका ६ दशक देशमा प्रजातन्त्र स्थापना र त्यसको सुदृढीकरण गर्नमा बिते । प्रजातान्त्रिक नेपालको निर्माणमा उहाँको योगदानलाई उहाँका राजनीतिक विरोधीहरूले समेत स्वीकार गरेका छन् । एउटा प्रजातन्त्रवादीमा हुनु पर्ने सबै गुण उहाँमा थिए । वर्तमान संविधान र संसदीय प्रजातन्त्रलाई उपयोग गर्दै गणतन्त्र र सर्वहाराको अधिनायकत्व स्थापित गर्ने घोषित लक्ष्य बोकेका युवा कम्युनिस्टहरूको पार्टी एमालेलाई संसदीय राजनीतिको मूल प्रवाहमा एउटा वैकल्पिक शक्तिका रूपमा उमान मनमोहन अधिकारीले मृत्यु पर्यन्त बगाउनु भएको पसिनाको निम्ति देश उहाँप्रति ऋण रहने छ' (पृ. ५) ।

नेपालको कम्युनिस्ट आन्दोलनलाई विशेषत लोकतान्त्रिक र देशभक्तिपूर्ण आन्दोलनका रूपमा स्थापित गर्ने काममा मनमोहन अधिकारीको सक्रियता रहेको थियो । त्यसैसँग उनको नाम जोड्दै हेर्नुपर्ने इतिहास नै बनेको छ । राष्ट्रियता, स्वतन्त्रता, सामाजिक मुक्ति, पार्टी निर्माण र लोकतन्त्रका निम्ति भएका सङ्घर्ष तथा अस्थिर राजनीतिको अन्त्य गर्दै मुलुकलाई अग्रदिशामा लैजाने जस्ता विभिन्न कोणमा उनको अग्रणी र महत्वपूर्ण योगदान रहेको पाइन्छ । पत्रकार विजयकुमारले (वि.सं.२०७१) उनका बारेमा यसरी लेखेका छन् :

निष्ठा, भलादमीपन र इमान्दारीका जीवन्त मूर्ति थिए मनमोहन अधिकारी । मैले भेटेका नेतामध्ये मनमोहन अधिकारी मात्र यस्ता थिए, जसका अगाडि मैले ठूलो स्वरले बोल्ने साहस कहिल्यै गरिनँ । मनमोहनजीको इमान्दारी, निष्ठा र सरलताका अगाडि मेरो अहङ्कारले शिर उठाउने साहस गर्न सकेन (पृ. ३७) ।

उपर्युक्त भनाइलाई हेर्दा यो प्रस्ट हुन्छ कि उनी आस्थाको राजनीति गर्थे र त्यही खालको व्यवहार अपनाउथे । इमान्दारिताका अगाडि आडम्बर, धाक धम्की, कमजोर हुन्छन् भन्ने एउटा ज्वलन्त उदारहण नै बनेका थिए । उनको जीवनशैली सरल र सादगीपूर्ण थियो । रिक्सामा चढेर घुमफिर गर्ने, साधारण कार्यकर्तासँग बस्ने, जहाँ जे पाकेको छ त्यही खाने, आफै खाना पकाउने, भाडा माभ्ने, कपडा धुनेजस्ता उनको अत्यन्त सादा जीवनशैली थियो । उनको जीवनशैलीका बारेमा विजय कुमारले (वि.सं.२०७१) 'बरालिंदा बरालिंदै एक दिन टेवहालको लजमा मनमोहन अधिकारीसँग भेट भयो कुचुक्क सानो कोठा, प्रभात स्टोभमा दम हानेर उनले चिया तयार पारे । पञ्चायती शासकले दिएको यातना, आफूले जीवनमा भोगेको दुःख कष्टका बावजुद उनको व्यक्तित्वमा कुन्ठारहित शालिनता थियो' भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ (पृ. ३६) । कार्यकर्तालाई भेट्न र सङ्गठन विस्तारका क्रममा जाँदा फर्कने भाडा नभएर साथीभाईसँग चन्दा उठाएर पनि हिड्ने गरेका थिए (लम्साल, वि.सं.२०५३, पृ. ३१) । उनले कुनै पनि कुरा अकाट्य हुन सक्दैन, हरेक वस्तु, समय र घटनालाई गतिशील भएर हेर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने गर्दथे (अधिकारी, मिति अनु. परिशिष्ट नं. वाह) जुन कुरा मार्क्स र लेनिनको विचारमा आधारित थियो । उनी जुन खालको सोच राख्दथे त्यही अनुसारको व्यवहार प्रस्तुत गर्ने गर्दथे ।

माथि उल्लेख गरिएका विभिन्न व्यक्ति र पत्रपत्रिकाहरूले मनमोहन अधिकारीको व्यक्तित्वका बारेमा गरेको मूल्याङ्कनलाई हेर्दा उनी राजनीतिक रूपमा सफल व्यक्ति थिए भन्ने दर्शाउँछ । जुन कुरा उनको ब्यक्तिक गुणको कारणलेमात्र नभई पालना गरेको सैद्धान्तिक निष्ठा र व्यवहारले गर्दा हो भन्ने कुरालाई प्रमाणित गर्दछ । त्यसैले उनको त्याग निस्वार्थीपना, लक्ष्यमा दृढता, प्रजातन्त्रप्रतिको आस्था तथा सङ्घर्षमय जीवनको स्वदेशी तथा विदेशी शीर्षस्थ व्यक्तित्वहरूबाट सकारात्मक मूल्याङ्कन गरेको पाइन्छ । जुन मूल्याङ्कनलाई विश्लेषण गरेर हेर्दा नेपालको राजनीतिक आन्दोलनको इतिहासमा मनमोहन अधिकारी सम्मानित व्यक्तित्व र निष्ठाका प्रतिक भएको मान्न सकिन्छ ।

१.१२ निष्कर्ष

मध्यावधि निर्वाचनको परिणाम नेपालको राजनीतिमा अस्थिरता ल्याउने साधन बन्न गयो । राजनीतिक संस्कारको विकास नभइसकेको अवस्थामा नेताहरूले सुभ्रबुभ्रपूर्ण व्यवहार देखाउन सकेनन् । जसको नकरात्मक प्रभाव सबैतिर पर्दै जान थाल्यो । राजनीतिक परिवर्तनपछि संस्थागत विकास नभइसकेको अवस्थामा राज्यका नियम कानुन र व्यवहारलाई नीहित स्वार्थवस्

व्याख्या गर्ने काम भयो । सत्तामात्र दलहरूको अन्तिम गन्तव्य बन्न जाँदा पार्टी विधान, जनतासँग गरेका बाचा, राजनीतिक आचरण आदि कुराको हेक्का हुन छाड्यो । केवल पद र प्रतिष्ठा प्राप्त गर्ने कुरामा अर्जुन दृष्टि दिँदै जान थाले । मनमोहन अधिकारी नेतृत्वको सरकारमाथि अविश्वासको प्रस्तावमा छलफल गरेको समय उनको अवस्थालाई हेर्दा मानवीय सम्बेदनाका हिसावले यो एक प्रकारको अमानवीय व्यवहार थियो । यसदेखिको राजनीतिमा सांसदलाई विकाउ वस्तुको रूपमा रूपान्तरित गरियो । सशस्त्र आन्दोलनका लागि समयको पर्खाइमा रहेको नेकपा माओवादीलाई त्यो परिस्थिति एउटा अवसर बन्न पुग्यो । जसले १० वर्ष मुलुकलाई पीडादायी अवस्थामा पुऱ्यायो । मुलुकको यस्तो विकृत राजनीतिक समयको अवधिमा व्यक्तिगत रूपले हेर्ने हो भने मनमोहन अधिकारीले आफूलाई विटुलो बनाउने काम कतै पनि गरेको देखिँदैन । राणाशासन फाल्नेदेखि लोकतन्त्रका लागि विभिन्न चरणमा भएका आन्दोलनहरूमा पुऱ्याएको योगदानको कदर गर्दै सरकारले उनको अन्त्येष्टिमा राजकीय सम्मान प्रदान गर्‍यो । राजनीतिको सुरुवात कम्युनिस्ट विचारधाराबाट गरे तापनि जीवनको अन्त्यमा सबै नेपालीले श्रद्धा गर्न लायक नेता बन्न सफल भए ।